

HET PARTIJGEBEUREN

Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1985

Lidie Koeneman en Gerrit Voerman

I. INLEIDING

De nasleep van de parlementaire enquête naar de RSV-zaak, besluitvorming over plaatsing van de kruisraketten, afsplitsingen gecombineerd met nieuwe partijvorming en de naderende Tweede Kamerverkiezingen kenmerkten in 1985 het partijpolitieke gebeuren. In deze kroniek wordt een chronologisch overzicht gegeven van de gebeurtenissen binnen de partijen. Daarbij beperken we ons tot activiteiten buiten het parlement. De handelingen van minister of volksvertegenwoordigers in Eerste en Tweede Kamer komen hier niet of nauwelijks ter sprake: deze worden elders al gedocumenteerd. Onze bronnen bestaan voornamelijk uit: (1) knipsels van de dagbladen NRC-Handelsblad, Trouw en De Volkskrant; deze knipsels worden dagelijks verzameld en gerubriceerd voor het knipselarchief van het DNPP; (2) partijdocumenten: partijbladen, brochures en congresstukken, eveneens op het DNPP verzameld. Voordat de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen worden behandeld, zal eerst nader worden ingegaan op een aantal politieke hoofdmomenten uit 1985.

II. HOOFDMOMENTEN

nasleep RSV-enquête

Op 7 maart rondde de Tweede Kamer de behandeling van het RSV-rapport af. Hiermee kwam een eind aan een in totaal honderd uur durend Kamerdebat. De door de Tweede Kamer op 24 maart 1983 ingestelde Parlementaire Enquêtecommissie Rijn-Schelde-Verolme, onder voorzitterschap van C.P. van Dijk, had op 10 december 1984 verslag uitgebracht van haar onderzoek. Drie debatten waren aan het RSV-gebeuren gewijd. Met algemene stemmen stelde de Tweede Kamer vast dat de parlementaire enquêtecommissie het onderzoek naar opkomst en ondergang van RSV "naar behoren" had uitgevoerd. Verder was de Kamer het unaniem eens met de bevindingen van de commissie. Met uitzondering van de kleine

rechtse partijen en de VVD steunde de Tweede Kamer een motie van PvdA'er Meijer om het enquêterecht te veranderen. Ook een minderheid in het parlement zou het recht van enquête moeten krijgen. Verder stelde de Tweede Kamer, met uitzondering van de kleine linkse partijen en de Centruumpartij, vast dat alleen "in de kern gezonde en goed geleide bedrijven" voortaan in aanmerking zouden komen voor overheidssteun. Een speciale commissie onder leiding van Kamervoorzitter Dolman zou op korte termijn voorstellen doen om de werkwijze van de Tweede Kamer te verbeteren.

Dit waren enkele concrete resultaten van de RSV-debatten. Rond het hele RSV-gebeuren was veel aandacht besteed aan de positie van minister Van Aardenne. De commissie had in haar eindrapport de handelwijze van deze minister in 1980 "onaanvaardbaar" genoemd, toen hij als lid van het kabinet Van Agt I de Tweede Kamer bewust niet volledig had ingelicht over financiële toezeggingen aan het concern. Twee moties van wantrouwen jegens de minister vanuit de oppositie werden door een Kamermeerderheid verworpen.

Van Aardenne verklaarde na afloop van het derde debat zich "kiplekker" te voelen. "Ik geniet het vertrouwen van de Tweede Kamer, mijn beleid ondervindt instemming." (Zie voorts onder 'VVD').

het kernwapenbesluit

Op 1 november 1985 nam de regering een definitief besluit over de plaatsing van 48 Amerikaanse kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied. Het zogenaamde 1 juni besluit van 1984 had bepaald, dat op 1 november 1985 tot plaatsing zou worden besloten, indien de Sovjet-Unie op dat moment meer SS-20 raketten operationeel zou hebben dan op 1 juni 1984. Indien de Sovjet-Unie met de Verenigde Staten een akkoord zou sluiten met betrekking tot middellange afstandswapens, zou Nederland bereid zijn een "redelijk aandeel" van de overeengekomen wapens te plaatsen. Door het organiseren van een volkspetitionnement trachtte de vredesbeweging, georganiseerd in het 'Komité Kruisraketten Nee' (KKN) de regering en het parlement te bewegen niet tot plaatsing te besluiten. Het volkspetitionnement leverde 3.743.455 handtekeningen op. Dit getal werd op 26 oktober tijdens een slotmanifestatie van de KKN in aanwezigheid van minister-president Lubbers bekend gemaakt. Op 31 oktober werden de handtekeningen aangeboden aan de voorzitters van Eerste en Tweede Kamer, de heren Zoutendijk en Dolman. Op 1 november besliste de regering positief ten aanzien van plaatsing.

afsplittingsen en partijvorming

Richtingenstrijd binnen verschillende politieke partijen ter linker en rechterzijde mondde in enkele gevallen uit in de oprichting van nieuwe partijen. De drang tot samenwerking binnen klein links had als paradoxaal resultaat dat de versnippering toenam. Begin november werd officieel het Verbond van Communisten in Nederland (VCN) opgericht, een afsplitsing van de CPN. De CPN zou teveel haar marxistisch-leninistische principes verloochenen. In dezelfde maand richtte een groep CNV'ers en voormalige EVP'ers "De Alliantie" op. Deze nieuwe partij wilde met name ontevreden CDA-kiezers aan zich binden. Het PSP-congres van december bracht een scheuring teweeg in partij en fractie, waar in 1986 de Partij voor Socialisme en Ontwapening (PSO) uit zou voortkomen. De Europese Groenen, opgericht in 1984, doopten zich in september 1985 om tot Federatieve Groenen en maakten kenbaar aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 te zullen meedoen.

Ter rechterzijde leidde binnen de RPF het conflict tussen de twee Kamerleden, Leerling en Wagenaar, uiteindelijk tot uittreding van Wagenaar uit fractie en partij en tot oprichting van de nieuwe partij: Anti-Revolutionairen 1985 (A.R.'85). Evenals Janmaat na zijn roeyement door de Centruumpartij in 1984 behield ook Wagenaar zijn zetel in de Kamer. In totaal was het aantal fracties in de Tweede Kamer eind 1985 aldus uitgebreid tot veertien. Scholten en Dijkman, die na hun uittreden uit het CDA tijdelijk de "groep-Scholten/Dijkman" hadden gevormd in het parlement, gingen uiteen. Dijkman werd in april lid van de PPR-fractie. Scholten bleef als eenmansfractie zijn Kamerwerk voortzetten.

de schaduw van de komende Kamerverkiezingen

De Tweede Kamerverkiezingen die in mei 1986 zouden worden gehouden, wierpen al geruime tijd hun schaduw vooruit. De Statenverkiezingen in september 1985 in de nieuwe provincie Flevoland werden door de partijen opgevat als een graadmeter voor de landelijke verhoudingen. Kandidaatlijsttrekkers van de landelijke partijen en Kamerleden maakten in de campagne hun opwachting op het 'nieuwe land'. In de loop van 1985 kwamen langzamerhand binnen de partijen de verkiezingsactiviteiten op gang. Ontwerp-verkiezingsprogramma's werden opgesteld en de kandidaat-lijsttrekkers aangewezen. Tevens richtten enkele partijen zich al vroeg op de ongeveer 400.000 stemgerechtigde Neder-

landers, die in het buitenland woonachtig zijn en die in 1986 voor het eerst hun stem bij de Kamerverkiezingen konden uitbrengen.

De vele opiniepeilingen wezen er op dat de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 waarschijnlijk een nek-aan-nek race zouden worden tussen de PvdA en de regeringscoalitie. Premier Lubbers gaf de toon aan voor de verkiezingsstrijd tijdens een CDA-partijraad eind oktober: het zou bij de komende verkiezingen gaan om een voortzetting van zijn premierschap of het "op de troon" zetten van PvdA-leider Joop den Uyl.

Statenverkiezingen Flevoland

Op 18 september, de dag na Prinsjesdag, werden er verkiezingen gehouden voor de Provinciale Staten in de nieuwe provincie Flevoland. De opkomst bij de verkiezingen, waaraan tien partijen deelnamen, was niet al te groot: 65,4 procent van de 116.000 kiesgerechtigden maakte de gang naar de stembus. Met 33,8 procent van alle stemmen werd de PvdA de grootste partij in de Staten van Flevoland. Zij boekte een winst van ruim 4 procent ten opzichte van de Kamerverkiezingen van 1982. Het CDA behaalde net als bij de Kamerverkiezingen van drie jaar daarvoor 25 procent van de uitgebrachte stemmen. De VVD kwam uit op 16,8 procent; vergeleken bij de Kamerverkiezingen een verlies van 6,8 procent. D66 tenslotte behaalde 6 procent.

tussentijdse verkiezingen voor (deel)gemeenteraden

In april werden verkiezingen gehouden voor de Rotterdamse deelgemeente Hoogvliet. De PvdA leed een zwaar verlies en verspeelde haar absolute meerderheid. CDA en VVD handhaafden hun portie. Een half jaar later, in oktober, boekte de PvdA bij de verkiezingen voor de deelraden in Amsterdam-Noord en -Osdorp een forse winst. CDA en VVD incasseerden hier een gering verlies. De opkomst bij deze verkiezingen was bijzonder laag: in Osdorp stemde 44 procent van de stemgerechtigden, in Amsterdam-Noord slechts 39 procent.

Op 27 november werden in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen gehouden vanwege de gemeentelijke herindeling van dit gebied. Voor het eerst konden buitenlanders, die minstens vijf jaar in Nederland verblijven, aan de gemeenteraadsverkiezingen in Nederland deelnemen. De PvdA behaalde ook hier winst, CDA en VVD leden opnieuw licht verlies. Van de 105 zetels die de 7 nieuwe gemeenteraden in totaal tellen, bezetten

PvdA en CDA er beide 26, de VVD 16 en de SGP 14. De Centrumpartij deed alleen in Leerdam mee en behaalde daar één zetel.

III. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE AFZONDERLIJKE PARTIJEN

ledentallen

Per 1 januari 1985 telden de ledenadministraties volgens opgave van de partijsecretariaten de volgende ledentallen:

CDA	131.627
PvdA	99.347*
VVD	89.120
D'66	8.774**
PSP	7.767
CPN	-
PPR	7.848
EVP	2.500
SGP	21.400
RPF	8.970
GPV	12.909
CP	-

* situatie per 30 september 1984

** situatie per 25 oktober 1984

Christen Democratisch Appèl (CDA)

"De totstandkoming van het CDA was de meest ingrijpende vernieuwing in de naoorlogse politiek", aldus CDA-voorzitter Bukman ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van zijn partij. Onder het motto "CDA - 5 jaren jong" herdacht de partij in oktober 1985 het moment waarop formeel de christen-democratische integratie was voltooid.

Het lustrumjaar was redelijk succesvol geweest voor het CDA: aan het einde ervan had de partij zich weten te herstellen van het electorale verlies dat zij volgens de opiniepeilingen eerder had opgelopen. Na het 1 novemberbesluit inzake de kruisraketten kon zij volgens de enquêtes zelfs winst boeken. Daar-

naast steeg het ledental, aldus een mededeling van de partijvoorzitter. Toch is 1985 voor het CDA niet geheel rimpelloos verlopen: met name het kernwapen- en het sociale beleid van het kabinet-Lubbers zorgden voor de nodige beroering.

kernwapens

Na het besluit van het kabinet op 1 juni 1984, waarbij de beslissing tot plaatsing tot 1 november 1985 werd uitgesteld en afhankelijk werd gemaakt van het aantal door de Sovjet-Unie geplaatste SS-20 raketten keerde in het CDA de rust rond het twistpunt van de kruisraketten terug. In de eerste maanden van 1985 werd deze niet verstoord. Het in mei verschenen ontwerp-verkiezingsprogramma repte slechts met een enkel woord over de uitvoering van het "1-juni"-besluit. In een toelichting benadrukte De Vries dat, indien het kabinet in november tot plaatsing zou besluiten, het daaropvolgende verdrag met de Verenigde Staten "onwrikbaar" zou dienen te zijn. Heronderhandelingen na de verkiezingen werden aldus door de CDA-fractie leider uitgesloten, waarmee hij bij voorbaat de PvdA de pas afsneed om onder de plaatsing uit te komen.

De "grote stilte" rond de kruisraketten werd in juni verbroken door het "Comité-CDA'ers tegen plaatsing", dat in maart van het voorafgaande jaar was opgericht. Deze groep verontruste CDA-leden wilde de kernwapenproblematiek weer aan de kaak stellen, want "in het CDA heerst momenteel de rust van het kerkhof", aldus atoompacifist Hans de Boer, die in september secretaris-generaal zou worden op het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Het comité organiseerde een internationale bijeenkomst met als thema "Vóór wapenbeheersing, tegen atoombewapening". Nederlandse, Belgische en Westduitse christen-democraten spraken hier met elkaar om tot nauwere samenwerking te komen in het verzet tegen de stationering van kruisraketten. Uitvloeisel hiervan was de manifestatie "Europese christen-democraten tegen kernbewapening", die op 12 oktober, enige weken voordat het kabinet haar beslissing zou nemen, in Den Haag werd gehouden. Van de uitgenodigde CDA-kopstukken als Lubbers, De Vries en Bukman kwam niemand opdagen. Op de bijeenkomst, die in het teken van "appèl en bezinning" stond, sprak ondermeer het Kamerlid Beinema. Zijn oproep om de beslissing over de plaatsing uit te stellen vond een breed gehoor bij de 300 aanwezige christen-democraten. Unaniem namen zij een resolutie van die strekking aan.

Al eerder hadden prominente CDA-vertegenwoordigers het laten afweten bij een bijeenkomst over de kernwapen-problematiek. Het CDA reageerde afwijzend op een verzoek van het IKV om Lubbers, De Vries of defensiespecialist Frinking de partij te laten vertegenwoordigen op een mede door het IKV georganiseerde Europese nucleaire ontwapeningsconferentie. Volgens voorzitter Faber van het IKV verliepen de contacten tussen het CDA en het Vredesberaad moeizamer dan ooit tevoren. De kritiek die De Vries in september op het door het IKV geïnitieerde volkspetitionnement spuide, droeg zeker niet bij tot een verbetering van de verstandhouding. Volgens de fractievoorzitter in de Tweede Kamer kon de handtekeningenactie zich "tegen de democratie keren", vanwege de "enorme kater" die op een eventueel plaatsingsbesluit zou kunnen volgen. Verder suggereerde De Vries in een artikel in het partij-orgaan *CD/Actueel* van oktober dat de vraagstelling niet zuiver was, maar demagogisch en voor tweeërlei uitleg vatbaar. Het volkspetitionnement zorgde op deze wijze voor enige tweespalt binnen het CDA. De Vries kreeg steun van minister van buitenlandse zaken Van den Broek, die sprak van een "over-versimpelde vraagstelling". De christen-democratische jongerenorganisatie CDJA reageerde verantwoordigd op deze aantijgingen. Ook premier Lubbers vond dat het petitionnement "niet in diskrediet" mocht worden gebracht.

Ondanks de ruim 3,5 miljoen handtekeningen die er tegen de plaatsing van kruisraketten waren gezet, besloot het kabinet op 1 november na lang beraad tot de stationering van 48 kruisraketten in Nederland. Aan de vooravond van het kabinetsbesluit had premier Lubbers dit al laten doorschemeren op een bijeenkomst van het 'Komité Kruisraketten Nee' in Den Haag, toen hij sprak voor een publiek dat hem uit protest letterlijk de rug toekeerde. Binnen de CDA-top waren er vlak voor 1 november nog enige strubbelingen geweest. De plaatsing zelf stond niet ter discussie, maar wel het aantal kerntaken dat Nederland na plaatsing van de kruisraketten diende af te stoten en de mate van zeggenschap die Nederland kon laten gelden op een eventuele beslissing van de Verenigde Staten om de kruisraketten in te zetten. Bij de stemming over het kabinetsbesluit in de Tweede Kamer kon het kabinet niet op de gehele CDA-fractie rekenen. Beinema, Couprie, Kraaijeveld-Wouters, De Kwaadsteniet, Laning-Boersema en Van der Toorn stemden tegen; de steun van de kleine rechtse partijen bezorgde de coalitie de benodigde meerderheid.

sociaal beleid

Binnen de christen-democratische achterban nam in 1985 de onvrede over het sociaal beleid van het CDA toe. In de eerste maanden van het jaar roerde vooral het CNV zich. Sommige vakbondslieden betitelden de sociale politiek van het kabinet-Lubbers als "asociaal, onchristelijk en krankjorum". De voorzitter van de Hout- en Bouwbond van het CNV, Van Commenée, zegde zijn lidmaatschap van het CDA op. Samen met andere kritische CNV-ers begon hij gesprekken met de EVP en de Groep Scholten/Dijkman. In de eveneens bij het CNV aangesloten ambtenarenbond CFO gingen stemmen op om tot de oprichting van een nieuwe politiek partij op christelijke grondslag te komen. CNV-voorzitter Van der Meulen, die de principiële scheiding tussen vakbond en politiek wilde handhaven, waarschuwde het CDA in februari dan ook om de vakbond niet te negeren, maar juist te raadplegen. "Als dat niet gebeurt dan raakt het CDA zijn aanhang onder de werknemers kwijt", aldus de vakbondsvoorzitter. Uit enquêtes bleek dat de steun voor het CDA onder christelijke vakbondslieden terugliep. Voorzitter Bukman verdedigde zijn partij door erop te wijzen dat het CNV slechts de belangen van de werknemers hoefde te behartigen, maar dat het CDA als regeringspartij tot een veel bredere belangenafweging diende te komen. Niettemin zei hij toe dat het CDA zich zou "bezinnen" om tot een betere communicatie met het CNV te komen.

Later in het jaar zouden CNV en CDA echter opnieuw met elkaar in aanvaring komen. In juni somde de vakbond een aantal bezwaren op tegen het ontwerpverkiezingsprogram van het CDA, dat in mei was verschenen. De kritiek betrof vooral de grote rol die het CDA aan de overheid op sociaal-economische gebied van loonpolitiek toekende, waardoor de vakbond op de achtergrond zou raken, en de opvattingen over de medezeggenschap van de werknemers. Enige maanden later reageerde het CNV furieus op een artikel van CDA-fractieleider De Vries dat in augustus in het economieblad *Economisch-statistische berichten* was verschenen. In dit artikel stelde De Vries voor om in het arbeidsvoorwaarden-overleg in de bedrijven de ondernemingsraad in plaats van de vakbond als gesprekspartner van de werkgevers te laten fungeren. "In feite draait De Vries hiermee de vakbeweging de nek om", aldus CNV-secretaris Terpstra.

Niet alleen vanuit de vakbond, ook in het CDA zelf kon zo nu en dan kritiek worden vernomen op de opstelling van de eigen partij inzake het sociale beleid. In april werden op een bijeenkomst van christen-democratische gemeente- en provinciebestuurders enkele kritische noten geplaatst bij de komende invoering van de "voordeurdelerskorting". Een half jaar later, in

oktober, kwamen Ruppert, Veldkamp, De Gaay Fortman, Boersma, Lanser en andere prominente CDA-leden in het geweer tegen de door de CDA-bewindslieden De Koning en De Graaf voorgestelde wijzigingen van het sociale zekerheidsstelsel. Samen met een aantal andere vooraanstaande Nederlanders vormden zij de initiatiefgroep "Bescherming en Vernieuwing Sociale Zekerheid". In een petitie, die aan Tweede Kamervoorzitter Dolman werd aangeboden, maakten zij hun bezwaren kenbaar. In een grimmige reactie beschuldigde premier Lubbers de groep ervan "asociaal" bezig te zijn, omdat zij geen behoorlijke alternatieven aangegeven zou hebben.

ontwerp-verkiezingsprogramma

Ruim voor de publicatie van het ontwerp-verkiezingsprogramma in mei ontstond in februari enige deinig toen bekend werd dat in dit concept de invoering van een verplicht identiteitsbewijs voor alle burgers zou worden bepleit. Op deze wijze dacht de programacommissie (onder voorzitterschap van L.M. van Leeuwen, president-directeur van het verzekeringsconcern Stad-Rotterdam en oud-voorzitter van de CHU) het werk van politie en justitie te kunnen vereenvoudigen. In de protesten die opklonken legde men vaak de link met het 'Personalausweis' uit de Tweede Wereldoorlog, zoals bijvoorbeeld in het redactioneel commentaar van *NRC-Handelsblad* van 19 februari. Dit dagblad noemde de introductie van het persoonsbewijs "een oorlogsverklaring van de overheid aan zijn burgers".

In het uiteindelijke ontwerp, dat al een jaar voor de verkiezingen in mei 1986 verscheen, bleek het geruchtmakende punt te zijn geschrapt. In het program, *Uitzicht - Samen werken voor morgen* getiteld, bood het CDA de kiezer op het sociaal-economische vlak weer perspectieven. Bij een economische groei van enige procenten zou de koopkracht van werknemers, ambtenaren en uitkeringsgerechtigden behouden kunnen blijven. Terugdringing van het overheidstekort bleef echter de hoogste prioriteit houden; er moest dan ook nog in een volgende kabinetsperiode 11 miljard gulden bezuinigd worden. Minister Ruding van financiën vond dit bedrag veel te laag. Volgens hem was tot 1990 nog minstens 24 miljard aan "ombuigingen" noodzakelijk. Uit doorberekening van de plannen van het CDA door het Centraal Planbureau bleek overigens later dat uitvoering van het door het CDA voorgestelde financieel-economische beleid niet tot terugdringing, maar tot een verdere stijging van de werkloosheid in 1990 zou leiden. Naar de mening van het Planbureau zou het

CDA teveel heil verwachten van de arbeidstijdverkorting als middel tegen de werkloosheid. In een reactie noemde een woordvoerder van het CDA de berekeningen van het CPB "zeer voorlopig" en eigenlijk niet meer dan "boekhoudkundige exercities".

Naast allerlei sociaal-economische beleidsvoornemens sprak het CDA zich in het ontwerp-programa verder uit voor het strafbaar blijven stellen van actieve euthanasie. Wel werd het recht van de patiënt erkend "verdere behandeling te weigeren als deze daar nadrukkelijk om vraagt". In tegenstelling tot het verkiezingsprogramma in 1982 sloot het CDA uitbreiding van het aantal kerncentrales niet meer uit. In hun reacties op het ontwerp-verkiezingsprogramma van het CDA vonden zowel PvdA als VVD aanknopingspunten om na mei 1986 met het CDA tot regeringssamenwerking te komen. Binnen de top van het CDA leefde echter de voorkeur om na de verkiezingen opnieuw met de VVD in zee te gaan. In een interview in *Trouw* in mei zei fractieleider De Vries er niets voor te voelen om "de zoete vruchten van het wrange beleid van de afgelopen jaren met de PvdA te delen". Bovendien vreesde hij dat er dan in 1990 weer opnieuw orde op zaken zou moeten worden gesteld. In januari al had De Vries de PvdA gebrek aan realisme verweten doordat zij de suggestie wekte een beleid zonder "pijnlijke ingrepen" te kunnen voeren. "Op de zondagsschool noemden wij dat vroeger een wondergeloof", aldus De Vries. Ook Bukman vond voortzetting van het beleid met de VVD een volstrekt logische zaak.

kandidaatstelling

Voor het eerst in het vijfjarig bestaan van het CDA werd de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen niet meer samengesteld volgens een verdeelsleutel die de 'bloedgroepen' (de fuserende partijen KVP, ARP, CHU en de 'rechtstreekse' leden) een bepaald aantal verkiesbare plaatsen garandeerde. De partij als geheel zou - zo was in mei 1984 besloten - voortaan deze lijst opstellen, alhoewel het partijbestuur globaal toch wel enige rekening zou houden met de verschillende herkomst van de kandidaten. Tevens wilde het partijbestuur, conform de uitspraken van de partijraad van mei 1984, een verjonging van de Kamerfractie en werd een uitbreiding van het aantal vrouwen daarin wenselijk geacht.

In augustus presenteerde het dagelijks bestuur een voorlopige advieslijst. Naast kandidaten die door de afdelingen waren voorgedragen kwamen hierop ook enkele CDA-leden voor die zelf hadden gesolliciteerd naar een kandidatuur. Het kandi-

daatstellingsreglement van het CDA bood de leden namelijk de mogelijkheid om met voorbijgaan aan het afdelingsbestuur mee te dingen "naar een kandidatuur voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer". Van de 125 sollicitanten die door het partijbestuur waren opgeroepen kwamen er slechts enkele op een verkiesbare plaats terecht.

De opzet om meer jongeren en vrouwen in de hogere regionen van de kandidatenlijst te laten plaatsnemen was maar ten dele geslaagd. Als enige vrouw bij het eerste tental, dat uiteraard werd aangevoerd door Lubbers met daarachter De Vries, stond op een zesde plaats Kraaijeveld-Wouters. Zij werd omringd door de CDA-ministers, behalve De Ruiter, die zich niet meer beschikbaar had gesteld. Zowel vertegenwoordigers van de rechtervleugel als dissidenten kwamen op onverkiesbare plaatsen terecht. In het bestuursvoorstel kelderde Van der Toorn, nog vijfde op de lijst van 1982 als vertegenwoordiger van de 'rechtstreekse' leden, voorlopig naar een 74ste plaats. Een maand later, op 7 september, nam een 'versterkt' partijbestuur dat was uitgebreid met regionale vertegenwoordigers het advies van het dagelijks bestuur vrijwel ongewijzigd over. Vervolgens was het aan de achterban om zich over de lijst te buigen. In een aantal afdelingen kwam het daarbij tot 'straf-expedities' tegen de dissidenten. Vanwege hun stemgedrag bij het stationeringsbesluit werden zij bijvoorbeeld in Leeuwarden naar de allerlaatste plaatsen verbannen. Een "comité van verontruste hervormden" diende zich nog aan om de CDA-leden aan te sporen meer kandidaten van christelijk-historische huize bij de eerste tien te krijgen.

nieuwe groepen kiezers

Naast programvoorbereiding en kandidaatstelling hield het CDA zich in het kader van de voorbereidingen op de verkiezingen ook bezig met de benadering van de nieuwe groepen kiezers die in 1986 hun opwachting in het stemlokaal konden gaan maken. In o.a. de V.S. was het CDA actief onder de daar woonachtige Nederlanders, die bij de komende Tweede Kamerverkiezingen mogen stemmen. Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen, waar buitenlanders die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven aan kunnen deelnemen, gingen de christen-democraten "de dialoog aan" met islamieten en christelijke Turken!

partijraad te Bussum: op weg naar de verkiezingen

In 1985 kwam twee keer de partijraad van het CDA bijeen, beide keren in Bussum. De partijraad van 8 juni was hoofdzakelijk gewijd aan het model gemeente- en

provincieprogram voor de periode 1986-1991 en aan een aantal huishoudelijke zaken. De partijraad die op 25 en 26 oktober werd gehouden, stond in het teken van de landelijke verkiezingen. Ondanks zo'n 2000 ingediende amendementen werd hier zonder ingrijpende veranderingen het landelijke verkiezingsprogram voor de periode 1986-1990 vastgesteld. Pogingen om de minima een absolute garantie voor het behoud van hun koopkracht te geven strandden op een onverbiddelijk partijbestuur. Volgens De Vries mochten er geen "valse beloften" gedaan worden. Premier Lubbers, die eerder op de dag zich op de KKN-manifestatie in "het hol van de leeuw" had gewaagd, werd zaterdag door de partijraad unaniem als lijsttrekker van het CDA bij de komende verkiezingen voorgedragen. Een verkiezingscongres van het CDA in februari 1986 zou het program, het lijsttrekkerschap en de kandidatenlijst uiteindelijk bekrachtigen. Op de partijraad toonde Lubbers zich overigens minder zeker over voortzetting van de huidige coalitie dan de partij- en fractievoorzitters. Het CDA-program diende volgens de beoogde lijsttrekker inzet te zijn van de verkiezingen, niet het gevoerde beleid, alhoewel dat natuurlijk wel zou meespelen. Op een persconferentie na de partijraad zei Lubbers te verwachten dat de verkiezingen zouden neerkomen op een keuze tussen Den Uyl en hem zelf. De kans dat hij tot een eventueel tot stand gekomen tweede kabinet-Den Uyl zou toetreden, achtte Lubbers uiterst gering. "Als de PvdA als grootste partij gaat meeregeren, gaat deze persoon weer terug naar het parlement", aldus de premier.

Centrumpartij (CP) en Centrumdemocraten

Evenals in voorgaande jaren raakte de Centrumpartij, die na het roeyment van Janmaat in oktober 1984 niet meer in de Tweede Kamer vertegenwoordigd was, ook in 1985 regelmatig in opspraak. De partij, of sommige leden ervan, kwamen in de loop van het jaar in aanraking met verschillende instanties van de rechterlijke macht; soms als eisers, maar voornamelijk als gedaagden. In januari werd door het Openbaar Ministerie een strafvervolgning ingesteld tegen het wetenschappelijk bureau van de Centrumpartij en de directeur, dr. W.J. Bruyn. Justitie had hiertoe besloten naar aanleiding van de concept-nota *Nederland voor de Nederlanders*. In 1984 had dit stuk tot veel beroering geleid omdat hierin onder bepaalde omstandigheden geweld door Nederlandse burgers tegen buitenlanders met een beroep op noodweer werd gerechtvaardigd. Pogingen van de Anne Frank Stichting om via een kort geding een gerechtelijk

verbod op publicatie af te dwingen waren eerder mislukt, omdat het volgens de rechter slechts ging om een nota, die uitsluitend voor intern gebruik bedoeld was. Toen daarna, naar de mening van de officier van justitie de Centruumpartij zelf het vertrouwelijke karakter van het stuk had geschonden en er sprake was van een strafbaar feit, werd alsnog tot vervolging overgegaan. In zijn requisitoir eiste de officier op grond van geconstateerde rassendiscriminatie en aansporing tot geweld tegen Bruyn een boete van 2.500 gulden en twee weken voorwaardelijke gevangenisstraf. In april sprak de kantonrechter hem echter op louter formele gronden vrij van de tenlastelegging.

Eveneens in januari spande de 19-jarige Denise Schröder een kort geding aan tegen de Centruumpartij. Onder het voorwendsel dat het zou gaan om een NOS-programma was haar een interview afgenomen dat later door de Centruumpartij voor de televisie in de zendtijd voor politieke partijen werd uitgezonden. Vanwege het onrechtmatige karakter waarmee de Centruumpartij het vraaggesprek had verkregen, veroordeelde de president van de Haagse rechtbank de partij tot rectificatie in de eerstvolgende t.v.-uitzending.

In oktober verscheen de vice-voorzitter van de Centruumpartij De Wijer voor het Ambtenarengerecht om zijn "eervol ontslag" als docent geschiedenis van een Utrechtse scholengemeenschap aan te vechten. Formeel gesproken was De Wijer ontslagen omdat hij niet meer binnen de werksfeer van de school zou passen. Hierbij waren zijn lidmaatschap van de Centruumpartij en zijn "uiterst rechtse denkbeelden" belangrijke overwegingen. Omdat niet was gebleken dat De Wijer in zijn functioneren op school te ver was gegaan, betichtte de ambtenarenrechter de gemeente Utrecht van onzorgvuldigheid bij het ontslag. Hoewel daarmee het ontslagbesluit ongeldig was verklaard, stelde het vonnis eveneens dat terugkeer van de vice-voorzitter naar de scholengemeenschap vanwege de verstoorte verhoudingen was uitgesloten. De gemeente Utrecht werd opgedragen een behoorlijke ontslagregeling met De Wijer te treffen.

In de gemeenteraad van Almere bezette de Centruumpartij in 1985 weer twee zetels, nadat het raadslid Fresco, die al eerder de partij had verlaten, besloten had per 1 maart op te stappen. Geruchten dat de Centruumpartij Fresco 10.000 gulden zou hebben aangeboden om zijn zetel ter beschikking te stellen, werden door het gewezen raadslid bevestigd. De Centruumpartij wees deze beschuldigingen als laster van de hand en stelde Fresco het beproefde wapen van het kort geding in het vooruitzicht. De installatie in mei van het nieuwe

gemeenteraadslid voor de Centrumpartij, mevrouw d'Hondt, leidde ook nu weer tot ongeregelheden.

Al zeer vroeg startte de Centrumpartij de campagne voor de verkiezingen van 1986. In mei poogde de partij door de plaatsing van enkele advertenties in Nederlandstalige bladen in Zuid-Afrika onder de naam schatting 50.000 aldaar woonachtige Nederlanders stemmen te werven voor de komende parlementsverkiezingen. Voorzitter Vlieg van de 'Federasie van Nederlandse Vereenigings van Suid Afrika' zei in een reactie niet verbaasd te zullen zijn wanneer de "meeste Nederlanders in Zuid-Afrika" in mei 1986 op de Centrumpartij zouden stemmen, "want deze partij staat niet vijandig tegenover Zuid-Afrika".

In eigen land kwamen de voorbereidingen in november op gang, toen het hoofdbestuur in november penningmeester en pleitbezorger van de partij mr. Lier aanwees tot lijsttrekker.

In de opiniepeilingen handhaafde de Centrumpartij in 1985 door de bank genomen haar positie, die overeenkwam met een Kamerzetel. Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van september in de nieuwe provincie Flevoland won de Centrumpartij één zetel. Ten opzichte van de Kamerverkiezingen van 1982 boekte de partij enige vooruitgang in de IJsselmeerpolders. Vergeleken met de gemeenteraadsverkiezingen in Almere van september 1983 ging zij echter fors achteruit. Van de ruim 9 procent, die de Centrumpartij toen behaalde, had zij twee jaar later bijna de helft verspeeld.

Centrumdemocraten

Naar aanleiding van het roeyement van Kamerlid Janmaat door het bestuur van de Centrumpartij stapte aan het einde van 1984 een aantal medestanders van het parlementslicd uit de partij. Niet lang daarna richtten zij een eigen partij op, de Centrumdemocraten. Voorzitter van de nieuwe politieke groepering werd mevrouw Rinia. Na zijn toetreding zei Janmaat met de Centrumdemocraten aan de komende verkiezingen mee te zullen doen. Een poging van Janmaat om vóór 21 mei 1986 namens de Centrumdemocraten in het parlement te kunnen optreden, strandde op de constatering van Kamervoorzitter Dolman dat volgens het ongeschreven staatsrecht Kamerleden alleen partijen kunnen vertegenwoordigen namens welke zij zijn verkozen. Tot de verkiezingen zou Janmaat alleen onder zijn eigen naam in de Tweede Kamer zitting kunnen hebben. Spoedig na de start staken bij de Centrumdemocraten interne meningsverschillen

de kop op. Janmaat schorste in februari zijn twee fractiemedewerkers, omdat zij te veel bezig zouden zijn met "hun persoonlijke, politieke ambities". Eén van de twee geschorste medewerkers was drs. Vierling, in 1984 bij de Europese Verkiezingen nog lijsttrekker van de Centruumpartij. Blijkbaar waren de strubbelingen snel de wereld uitgeholpen, want in juni verscheen - vrijwel onopgemerkt - van de hand van Vierling, het rapport *Centrum-democratisch beleid ter bescherming van het Nederlands staatsburgerschap*. Het rapport was van een voorwoord voorzien door Janmaat, die inmiddels partijvoorzitter was geworden. Deze in het rood, wit en blauw van de nationale driekleur getooide uitgave van de genoemde stichting, richtte zich tegen het vreemdelingenbeleid van de regering. De teneur van het rapport, gesteld in moeilijk leesbaar vakjargon en voorzien van een verklarende woordenlijst, werd op heldere wijze door Janmaat in zijn voorwoord onder woorden gebracht: "Grenzen dicht, en: aanpassen of terugkeren".

conflicten tussen de Centruumpartij en de Centrumdemocraten

In februari vocht de Centruumpartij voor de afdeling rechtspraak van de Raad van State de registratie aan van de partij Centrumdemocraten van Janmaat. Raadsman en partijlid mr. Lier wenste een verbod op de naam, omdat deze een voortzetting van de Centruumpartij zou suggereren. Daarbij kwam dat leden van de Centruumpartij zich altijd al centrumdemocraten hadden gevoeld, aldus Lier: "dit voelen ze als verraad van Janmaat". In mei troffen beide partijen elkaar weer voor het gerecht, ditmaal in Den Bosch. In een kort geding eiste Janmaat dat partijsecretaris Seegers van de Centruumpartij persoonlijke aantijgingen, als zou Janmaat partijgelden hebben verduisterd, terug zou nemen.

Communistische Partij van Nederland (CPN)

"1985 moet het jaar worden waarin onze partij haar nieuw gewonnen inzichten ten volle tot gelding zal brengen. Het vaststellen van nieuwe doelstellingen en perspectieven voor socialistische omvorming van de Nederlandse maatschappij was een ingrijpende worsteling, die haar afsluiting vond in het programcongres van 1984. Het 29ste kongres zal het startsein moeten zijn om met nieuw zelfbewustzijn de partij tot daden en strijd in staat te stellen."

Na jarenlang door interne conflicten te zijn geteisterd pogde de CPN met deze nieuwjaarswens voor 1985 een andere toon te zetten, die moest resulteren

in een positiever beeld van de partij. Gezien de consequenties van de hope²loze verdeeldheid van de partij - ledenverlies met als gevolg financiële tekorten en een inboeten aan organisatorische slagvaardigheid - was dit bitter noodzakelijk. Hoewel de CPN er inderdaad in zou slagen de rust enigszins in de partij te laten terugkeren, bleek in de opiniepeilingen haar aantrekkingskracht niet te zijn toegenomen. Aan het eind van het jaar zou de CPN volgens de enquêtes nog maar op één Kamerzetel mogen rekenen.

Meteen in het nieuwe jaar klonk vanuit de CPN het nieuwe geluid. Op een persconferentie in januari zei partijvoorzitter Elli Izeboud dat de partijvernieuwing in een nieuwe fase was geraakt. "Tot nu toe had die vooral het karakter van een polemiek met het verleden van de CPN, nu werken we uit wat we willen en minder wat we niet meer willen." Van deze gerichtheid op de toekomst getuigde ook de manifestatie die de CPN in februari in de RAI in Amsterdam hield. Tijdens deze bijeenkomst, bedoeld om de partij na alle doorstane troebelen eens op te peppen, riep Marcus Bakker over de hoofden van de ruim tweeduizend aanwezigen de communisten, die de afgelopen tijd de partij hadden verlaten, op om weer lid te worden van de CPN. "Kom terug, kameraden! Jullie horen bij ons!", aldus Bakker.

partijcongres

Van 1 tot 3 maart hield de CPN haar 29ste partijcongres. In een discussiebijdrage werd de hoop uitgesproken dat er nu niet weer "een gratis voorstelling van verdeeldheid" aan een breed publiek zou worden weggegeven. In tegenstelling tot wat sommigen gevreesd hadden verliep het congres zeer rustig. Zeker vergeleken met vorige congressen waren er weinig wanklanken te horen. Voor een deel kwam dit omdat de meest uitgesproken vertegenwoordigers van de vernieuwingsgezinde en orthodoxe ('horizontale') vleugels al na het buitengewoon congres van februari 1984 uit de partij waren getreden. In haar openingstoespraak riep voorzitter Izeboud het congres op, om "een periode van machtsstrijd in de partij af te sluiten". Zij verdedigde het door een aantal afgevaardigden als "kleurloos" bekritiseerde bestuursbeleid, dat een middenweg trachtte te vinden tussen de wensen van vernieuwers en horizontalen. Dat het congres zich in het algemeen wel kon vinden in het gevoerde beleid, werd duidelijk met de verkiezing van een nieuw partijbestuur. De positie van de gematigden bleek in de nieuwe samenstelling versterkt. Voor-

zitter Izeboud, die enige weken later door het bestuur in haar functie werd herkozen, zei na het congres dat de uitslag van de bestuursverkiezingen het proces van vernieuwing had vastgelegd. In het bestuur werd ook een buitenlander gekozen, de Marokkaan M. Messaoudy. Volgens hem was dit de derde keer dat dit in een politieke partij in Europa voorkwam.

Het partijcongres, dat in het algemeen de bestuursvoorstellen volgde, week daar op één belangrijk punt van af. Tegen de zin van de partijleiding werd een amendement aangenomen waarin het verlenen van stemrecht aan buitenlanders bij de Provinciale- en Kamerverkiezingen werd bepleit. Verder ontstond er weer enige ophef over het onafhankelijke redactionele beleid van De Waarheid. Het voorstel van de orthodoxe vleugel, die van het dagblad weer een strijdbare krant onder controle van het partijbestuur wilde maken, haalde het niet. Een hevige botsing der stromingen kon worden voorkomen doordat het partijbestuur met een compromis kwam, waarin regelmatig politiek overleg tussen partijleiding en redactie werd voorgesteld.

Op 1 april zorgde De Waarheid voor de nodige opschudding in de CPN door op de voorpagina delen van een geheime notitie van PvdA-voorzitter Max van den Berg te onthullen. Van den Berg zou hierin voorstellen hebben gedaan voor de personele invulling van een eventueel te vormen links meerderheidskabinet. Voor de aan de CPN toegedachte ministerspost van Binnenlandse Zaken werden Marius Ernsting dan wel Rinus Haks als kandidaten genoemd. Toen het bestuur van de CPN wat al te schielijk toehapte door in een eerste reactie mee te willen delen verheugd te zijn, achtte de redactie van *De Waarheid* het beter de partijtop er op te wijzen dat het hier een 1-aprilgrap betrof.

Hoewel de CPN er in geslaagd leek te zijn in de eerste helft van 1985 in rustiger vaarwater verzeild te raken, leverde dit niet een verbetering van haar financiële situatie op. Uit de door penningmeester Boe Thio in juni gepresenteerde cijfers bleek dat er op de begroting van meer dan anderhalf miljoen gulden een tekort was van zo'n vier ton. Tegenvallende resultaten van de financiële campagnes en achterstanden in de contributie-inning ten gevolge van het "ineenstorten op een aantal plekken van de partij-organisatie (en) desinteresse", alsmede het overschrijden van begrote uitgaves waren hieraan debet. Om de begroting enigszins sluitend te krijgen werd voorgesteld om onder meer op de personeelsuitgaves te bezuinigen.

samenwerking

In een resolutie die door het 29ste congres in maart was overgenomen sprak de CPN zich al vroeg uit voor verregaande samenwerking tussen klein links met het oog op de Kamerverkiezingen in mei 1986. De communisten wilden de mogelijkheid onderzoeken van een gemeenschappelijk program en een gezamenlijke lijst met PSP, PPR, partijlozen "en anderen die zich daartoe aange-trokken voelen". De CPN, die zich als eerste 'klein-linkse' partij in principe bereid verklaarde tot deze vormen van samenwerking, stelde het zelf-standig voortbestaan van de partij hierbij wel voorop. Bij monde van Brouwer werd de PvdA verzocht CPN en PSP in de strijd tegen het kabinet-Lubbers niet links te laten liggen. Alleen door de samenwerking van de PvdA met klein links kan een alternatief worden geboden voor het rechtse beleid van CDA en VVD, aldus de fractievoorzitter van de CPN.

Nadat het PSP-congres met een minieme meerderheid structurele samenwerking met klein-links bij de komende Kamerverkiezingen had afgewezen, besloot de CPN in augustus met een eigen lijst de verkiezingen in te gaan. De communisten wilden echter blijven streven naar progressieve machtsvorming en stelden daarom een lijstverbinding met PvdA, PPR, PSP en EVP voor. De CPN wilde niet ingaan op een verzoek van een aantal dissidente PSP-ers om samen met de PPR tot een gezamenlijke lijst te komen. Het partijbestuur vreesde dat de samen-werking met de PSP op gemeentelijk, provinciaal en Europees niveau hierdoor in gevaar zou kunnen komen.

ontwerp-verkiezingsprogramma

In september verscheen het ontwerpverkiezingsprogramma van de CPN, '*Met alle macht...!*' Hoofdpunten hieruit waren de bevordering van 'volledige en vol-waardige' werkgelegenheid, verhoging van de koopkracht voor lagere inkomens en arbeidstijdverkorting met behoud van loon. Daarnaast wilde de CPN een 'actieve vredespolitiek' voeren, wat onder meer een besliste afwijzing van de plaatsing van kruisraketten inhield.

De Waarheid

Niet alleen de CPN, ook *De Waarheid* verkeerde in grote financiële problemen. De poging om van het dagblad een krant voor héél links te maken had niet tot

een groter aantal abonnees geleid; de oplage liep in 1985 daarentegen zelfs van 16.000 tot 12.000 betalende abonnees terug. Voor een deel werden de persen draaiende gehouden door een in mei verkregen voorschot op de compensatieregeling voor verliesgevende bladen van het Bedrijfsfonds voor de Pers. Door een verdere daling van het aantal abonnees en het uitblijven van verdere steun van het bedrijfsfonds, waarop *De Waarheid* wel aanspraak meende te kunnen maken, verslechterde de positie van het noodlijdende blad nog meer. Een niet geheel onbevooroordeelde hoofdredacteur Meerten van het concurrerende *Manifest* van het VCN, schatte de schuld van *De Waarheid* op "een dikke zeven miljoen". Wervingscampagnes met leuzen als "Wordt de Waarheid geweld aangedaan? Wel als u 'm niet leest!", draaide op niets uit. Terwijl *De Waarheid* zich opmaakte om op 10 november haar 45-jarig bestaan te vieren, besloot haar uitgever Bepenak (een afkorting die staat voor 'Bevordering van de pers van de Nederlandse arbeidersklasse') dan ook tot een drastische sanering. Vanaf 1 december zou de krant in weekend-formaat verschijnen, hetgeen op weekbasis een inkrimping van de redactionele tekst met 40 percent zou gaan betekenen. Daarnaast moesten nog vijf journalisten afvloeien en zouden in het productieproces enige arbeidsplaatsen dienen te verdwijnen.

Verbond van Communisten in Nederland

Het VCN, dat zich in feite al in oktober 1984 van de CPN had afgesplitst, begon 1985 met een felle aanval op de CPN. In een verklaring van het dagelijks bestuur van 8 januari werden de leden van het Verbond aangespoord niet deel te nemen aan het congres van de CPN en zelfs om de banden met deze partij maar helemaal te verbreken. De CPN als communistische partij was volgens de verklaring ten onder gegaan; haar 29ste congres werd het "euthanasiecongres" genoemd. Het verschil tussen de doorbrakers en de huidige partijleiding is dat de eersten actieve euthanasie voorstaan, de laatste passieve. Het verloop van het congres sterkte het VCN in haar opvatting dat de CPN niet meer communistisch was. De partij bleek te zijn verworden tot "een geleghedencoalitie van reformisten, radicalen en utopisten met het anti-sowjetisme als vaak enig bindmiddel". In *Manifest* werd dan ook de 'heroprichting' van een Nederlandse communistische partij aangekondigd, aan het einde van 1985. Op 2 en 3 november 1985 werd uiteindelijk in het gebouw De Hoeksteen, waar de CPN tegelijkertijd een protestvergadering tegen de plaatsing van kruisraketten had belegd, officieel het 'Verbond van Communisten in Nederland' opgericht.

Tijdens de oprichtingsvergadering werd een resolutie aangenomen, waarin grondslag en doelstelling stonden verwoord. De nieuwe communistische partij zou zich baseren op marxistisch-leninistische grondslag, en oriënteerde zich op de Sovjet-Unie. Verkiezingsstrijd diende verbonden te zijn met klassenstrijd. Gezien het feit dat het VCN een partij in opbouw was, zou hij niet deelnemen aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Bij de Gemeenteraadsverkiezingen zou per gemeente bekeken worden of het VCN met een eigen lijst zou uitkomen. Bovengenoemde voorstellen over deelname aan verkiezingen werden door de vergadering overgenomen.

Het VCN telde volgens algemeen secretaris Dammen zo'n duizend leden. Een dubbellidmaatschap van VCN en CPN zou niet worden geaccepteerd.

Het blad *Manifest*, dat volgens de klassieke leninistische traditie onder directe controle van het partijbestuur staat, had ongeveer drie en een half duizend abonneés. Na een intensieve campagne, waarbij onder meer in Amsterdam het 'Manifestival' werd georganiseerd, slaagde het VCN erin het blad in plaats van één keer in de twee weken per 1 januari 1986 wekelijks te laten verschijnen.

Democraten '66 (D'66)

1985 hield voor D'66 een belangrijke koerswijziging in. Niemand minder dan Hans van Mierlo, één van de 'founding fathers' van de partij, drukte in dat jaar zijn stempel op de ontwikkelingen binnen D'66. Terwijl in het eerste nummer van *Democraat* de secretaris buitenland van het hoofdbestuur vanwege de participatie van D'66 in een Europees samenwerkingsverband nog vol trots meedeelde dat "de vierde stroming haar vleugels uitslaat", werd door Van Mierlo deze conceptie ten grave gevoerd. Het bestaansrecht van D'66 lag volgens hem niet in een plaats naast socialisme, liberalisme en christendemocratie, maar in een terugkeer naar de opvattingen die de partij ooit gekoesterd had over staatsrechtelijke vernieuwing.

"Ga heen en zondig opnieuw"

Van Mierlo zetten zijn ideeën over de lijn die D'66 diende te volgen uiteen op een bijeenkomst van ongeveer 700 raads- en statenleden van de partij op 5 januari in Arnhem. Daar maakte hij in zekere zin zijn 'come-back': volgens zijn zeggen was het voor het eerst sinds 12 jaar dat hij partijgenoten op

deze wijze weer toesprak. In zijn rede schetste de senator de geschiedenis van zijn geestesprodukt. Opgericht met als belangrijkste doelstelling de politieke vernieuwing, raakte D'66 in de jaren '70 dit perspectief kwijt met de totstandkoming van het kabinet-Den Uyl en het mislukken van de 'progressieve volkspartij'. Terlouw haalde D'66 uit het moeras en wilde de partij als vierde stroming in het Nederlandse politieke bestel verankeren. Hoewel Van Mierlo begrip toonde voor de positie van Terouw, merkte hij op dat hierbij "het revolutionaire karakter, gericht op politieke vernieuwing, werd genegeerd". Terlouw's poging "stond eigenlijk loodrecht op ons vorige imago van partijvernieuwers". De aantasting van de geloofwaardigheid van D'66 was één van de redenen van de zware verkiezingsnederlaag in 1982. De draad van politieke vernieuwing, die Terlouw had laten vallen, diende volgens Van Mierlo weer te worden opgepakt. Daartoe bestond nog steeds alle aanleiding, want evenals in 1966 vertoonde de parlementaire democratie nog vele gebreken, hetgeen door de RSV-affaire werd onderstreept. De toekomst van D'66 lag in het opnieuw op de dagorde plaatsen van het thema van de staatsrechtelijke vernieuwing. D'66 moest in dit verband haar oude staatsrechtelijke voorstellen 'revitaliseren' en weer streven naar een politieke hergroepering van de progressieven in Nederland. Tenslotte vatte Van Mierlo de bedoeling van zijn betoog samen in een oproep tot de aanwezigen: "Ga heen en zondig opnieuw!"

In zijn rede kondigde Van Mierlo bovendien - met voorbijgang van partijbestuur en Tweede Kamerfractie - de komst van een 'Politieke Boodschap' aan, die zou worden geschreven door de Eerste Kamerfractie. Hierin zou kort en bondig de identiteit van D'66 worden gherdefinieerd en kernachtig een aantal concrete beleidsvisies worden geformuleerd. Het partijbestuur kon deze boodschap dan in een resolutie op het komende congres aan de partij voorleggen. Hoewel Van Mierlo aan het begin van zijn toespraak had gewaarschuwd niet te zijn gekomen als "de goeroe die de langverbeide politieke boodschap brengt en ook niet als een potentiële lijsttrekker die alvast aan zijn aanloop begint", zagen velen in de partij hem wel als de redder uit de nood. De enige kandidaat tot dan toe voor het lijsttrekkerschap, Engwirda, werd gebrek aan charisma verweten. De druk die op Van Mierlo werd uitgeoefend om zich als lijsttrekker beschikbaar te stellen werd steeds groter. Zijn weigering om door minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek te worden voorgedragen voor de functie van secretaris-generaal van de Westeuropese Unie, versterkte de hoop dat hij uiteindelijk zou toestemmen in het lijsttrekkerschap.

40e congres: Van Mierlo als lijsttrekker beschikbaar

Onder een gewijzigde naam - de apostrof uit D'66 is vervallen, waardoor de cijfers niet meer voor het jaartal 1966 stonden, maar deel gingen uitmaken van het beeldmerk - congresseerde D66 op 14 en 15 juni in Amersfoort. Opnieuw waren alle ogen op Van Mierlo gericht, toen deze onder de titel '*Een reden van bestaan*' zijn lang verwachte 'Politieke Boodschap' uitsprak. Hoewel naar zijn mening de eerste stormloop op het politieke bestel was mislukt, zei Van Mierlo dat het bestaansrecht van D66 nog steeds was gelegen in "de noodzaak van ingrijpende vernieuwing van de politieke cultuur". Omdat de partijen zich nog steeds baseerden op verstarde en achterhaalde 19de eeuwse ideologieën, waren de verhoudingen volledig vastgeroest. De taak van D66 was daarom zich te "blijven specialiseren in politieke analyses en plannen waarin met ontzuilde ogen gekeken wordt naar deze ontzuilde samenleving".

Tot veler verrassing voegde Van Mierlo aan zijn politieke boodschap nog een persoonlijke toe, namelijk dat hij zich als lijsttrekker beschikbaar stelde. Onder een daverend applaus verbond hij aan zijn kandidatuur wel enige voorwaarden: niet alleen moest het verkiezingsprogramma voor hem aanvaardbaar zijn, ook wenste hij na de verkiezingen tijd vrij te houden voor "verplichtingen in de privé-sfeer". De huidige fractievoorzitter van de Tweede Kamer, Engwirda, kondigde terstond aan zijn kandidatuur in te zullen trekken.

De dubbele boodschap van Van Mierlo en de publiciteit die deze kreeg zette de overige beraadslagingen van het congres enigszins in de schaduw. Wegens tijdgebrek kon niet de hele agenda worden afgewerkt. Wel werd een begin gemaakt met de behandeling van een aantal 'beslispunten' in verband met de opstelling van het verkiezingsprogramma. Tegen de zin van het partijbestuur nam het congres een motie aan waarin de sluiting van de kerncentrales in Dodewaard en Borssele werd afgewezen.

kandidaatstelling

Vanwege het feit, dat het nu "meer dan ooit tevoren" van het grootste belang was dat de interne verkiezingen van de kandidaat-Kamerleden na de parlementsverkiezingen zouden resulteren in een "evenwichtig samengestelde fractie", werd op het congres door de voorzitters van de Statenfracties van D66 een motie ingediend waarin werd gevraagd om de instelling van een commissie van "wijze mannen", die bij de kandidaatsverkiezing een adviserende rol zou moeten

spelen. Tegen de zin van het hoofdbestuur nam het congres deze motie aan. Onder leiding van voorzitter Lambers-Hacquebard stelde de "Commissie Aandragen Stemadvies" na gesprekken met alle kandidaten een advieslijst van 15 personen op, waarvan verwacht mocht worden dat zij optimaal zouden functioneren in de Kamerfractie. Deze 15 personen zouden door het partijbestuur bij de verkiezingen van de kandidaten bij de leden - die het laatste woord hadden - worden aanbevolen. In feite was deze procedure een poging om de volstrekt open en gedemocratiseerde kandidaatstelling binnen D66 enigszins in banen te leiden. Dat deze opzet slaagde bleek in november na de schriftelijke stemming waaraan meer dan de helft van de leden - een record - deelnam. De leden hadden het stemadvies van de partijleiding ter harte genomen door alle aanbevolen kandidaten op één na bij de eerste 15 van de definitieve kandidatenlijst te plaatsen. Opvallend was de derde plaats van fractieleider Engwirda, die door druk van de vrouwenlobby was gepasseerd door Kamerlid Louise Groenman. Uiteraard prijkte Van Mierlo op de eerste plaats.

In oktober kwam D66 met een origineel plan om geld bijeen te krijgen voor de verkiezingscampagne van 1986. Belangstellenden konden in aanmerking komen voor speciaal voor D66 vervaardigde kunstwerken door de partij geld te lenen en daarbij af te zien van de gebruikelijke rente. Van het geleende bedrag zou D66 binnen 2 jaar 20 percent terugbetalen, de rest diende volgens de partij als een schenking te worden beschouwd. Op deze wijze hoopten de Democraten 750.000 gulden in te zamelen.

ontwerp-verkiezingsprogramma

Ook in oktober verscheen - na enige vertraging - het concept-verkiezingsprogramma van D66. Een eerdere versie was door de partijleiding bekritiseerd omdat er te weinig van de 'Politieke Boodschap' van Van Mierlo in zou doorklinken. Door de vertraging kon het congres van eind november het program slechts in hoofdlijnen beoordelen. De definitieve vaststelling en de formele aanwijzing van Van Mierlo tot lijsttrekker werden uitgesteld tot een extra congres in januari 1986.

In het bijgewerkte ontwerp-verkiezingsprogram waren wel de door het partijbestuur node gemiste voorstellen inzake staatsrechtelijke vernieuwing opgenomen. Naast de bekende stokpaardjes van D66 zoals de verkiezing van de minister-president en de introductie van het districtenstelsel bepleitte het

program het opzetten van een 'parlementair onderzoeksinstituut'. Dit instituut zou de maatschappelijke uitwerking van de regelgeving van de overheid moeten onderzoeken en daarnaast zorg moeten dragen voor de eigen informatieverwerving van de Tweede Kamer, buiten de regering om. Een uitspraak over de kruisraketten ontbrak, omdat D66 eerst het '1 november-besluit' van de regering wilde afwachten. Bij de presentatie van het ontwerp zei Van Mierlo dat medewerking van D66 aan het huidige beleid van CDA en VVD uitgesloten was. Tevens noemde de lijsttrekker van de Democraten de PvdA - ondanks de vele verschillen die er met D66 bestaan - een vernieuwingsgezinde partij.

Op het 41ste congres van D66 op 30 november in Breda werd door Van Mierlo de open plek in het ontwerpprogram met betrekking tot de kruisraketten ingevuld. Wanneer het parlement een verdrag met de Verenigde Staten over de plaatsing van deze wapens zou goedkeuren, zou D66 zich hierbij neerleggen. In het verkiezingsprogram zou ook niet worden aangedrongen op heronderhandelingen met de V.S.

In zijn redevoering tot het congres zei Van Mierlo dat D66 onafhankelijk de verkiezingen in zou gaan. Hoewel hij toch wel een voorkeur uitsprak voor de PvdA, sloot hij formeel samenwerking met VVD en CDA niet uit, wanneer deze tot een drastische verandering van hun beleid zouden komen. Volgens Van Mierlo werd de opleving van D66 - in de opiniepeilingen weer goed voor zo'n 6 zetels - evenmin als haar staatsrechtelijke ideeën door de overige partijen op prijs gesteld. D66 werd behandeld als "het ongewenste kind uit de gemeenschap der zuilen", aldus de man die de partij weer een nieuw elan had gegeven.

Evangelische Volkspartij (EVP)

In 1985 ondernam de EVP diverse pogingen om te komen tot een "bundeling van vooruitstrevende christenen". Hierbij hield de partij de mogelijkheid open zich op te heffen en op te gaan in een nieuwe politieke partij. Electorale motieven speelden een belangrijke rol bij deze initiatieven. Volgens de opiniepeilingen leek het er op dat de EVP haar ene zetel zou verliezen. Geen enkele poging tot bundeling slaagde echter, zodat er uiteindelijk voor de EVP niets anders over bleef dan zelfstandig aan de Tweede Kamerverkiezingen deel te nemen.

Het najaarscongres van '84 had besloten tot één kandidatenlijst voor de verkiezingen van 1986 en één programma op hoofdpunten van de EVP, de Basisbeweging

voor Vrede en Solidariteit en de Europese Groenen (die begin '84 was opgericht rond de uitgetreden CDA-Kamerleden Scholten en Dijkman). In 1985 bleek tijdens drie gesprekken weldra dat de Europese Groenen zelfstandig de verkiezingen zouden ingaan. Ondertussen had zich nog een gesprekspartner aangediend: Dilo van Commenée, voorzitter van de Hout- en Bouwbond CNV, die een alternatief zocht voor het CDA en met hem, naar zijn zeggen, 80 à 90% van de CNV-leden. In februari vond een eerste gesprek plaats tussen vertegenwoordigers van het CNV, de EVP en de Basisbeweging voor Vrede en Solidariteit, op initiatief van Van Commenée. In dit gesprek werd men het eens over de behoefte aan een progressief-confessioneel alternatief voor het CDA. Voortvloeiend uit deze gesprekken legde het EVP-bestuur aan het congres van 30 maart het voorstel voor mee te werken aan een nieuwe partij voor progressieve christenen, welke een voortzetting zou kunnen zijn van de EVP, maar waar de EVP mogelijkerwijs ook in op zou kunnen gaan. Dit voorstel werd door het congres in grote lijnen overgenomen met één belangrijk toegevoegd element: de eventuele 'nieuwe partij' zou bij de komende Tweede Kamerverkiezingen ook samenwerking zoeken met andere progressieve groeperingen "waarbij geen partijen op voorhand worden uitgesloten". Concreet betekende dit dat PSP en CPN ook betrokken zouden kunnen worden bij deze samenwerking. Met name fractievoorzitter mevrouw Ubels toonde zich erg tevreden met deze toevoeging. Voor het Kamerlid Jan Nico Scholten en Van Commenée vormde dit besluit echter aanleiding niets meer te voelen voor een nieuwe partij rond de EVP. Door de deur naar klein links open te houden zouden teleurgestelde CDA-kiezers afschrikt worden. Scholten, Van Commenée, maar ook een gedeelte van het EVP-kader zagen electoraal alleen nog mogelijkheden in een opstelling tussen CDA en PvdA. Een andere stroming binnen de EVP vond deze benadering te weinig radicaal, te zeer gericht op machtsvorming en voorbijgaand aan het evangelische uitgangspunt. De mogelijke samenwerking met PSP en CPN, verwoord in het congresbesluit leidde derhalve tot een crisis in de EVP. De algemeen secretaris, de penningmeester en de partijcoördinator verlieten de partij; het voltallige bestuur van de EVP in de provincie Groningen besloot af te treden, evenals de voorzitter, secretaris en penningmeester van de EVP in Gelderland. Ook verscheidene leden zegden hun lidmaatschap op. De radicale vleugel leek hiermee voorlopig de 'strijd' gewonnen te hebben. Ex-leden van de EVP besloten in april tot oprichting van een nieuwe partij, als 'alternatief voor het CDA'. Op 11 november nam dit initiatief vastere vormen aan en besloot men tot oprichting van de nieuwe partij 'De Alliantie'.

Het initiatief werd genomen door de voormalige algemeen secretaris van de EVP, Bruggeman, samen met D. van Commenée en W. van Dam. Laatstgenoemde was oud-voorzitter van de PPR en zojuist afgetreden als lid van de Provinciale Staten van Gelderland. De Alliantie zou mee gaan doen aan de Kamerverkiezingen van '86. Ze wilde zich richten op CDA'ers die ontevreden waren over het sociale beleid en het vredesbeleid van die partij.

Ondanks het wegvallen van J.N. Scholten, Van Commenée en een aantal bestuursleden, bleef de EVP onvermoeibaar streven naar bundeling van progressieve christenen. In juni richtte de partij zich met een open brief tot deze groep, met de oproep zich te verenigen in één partij. Deze bundeling werd zo belangrijk bevonden dat de vaststelling van het verkiezingsprogramma 1986-1990 verschoven werd naar het najaarscongres.

Ondanks alle pogingen kwam de bundeling niet tot stand. Fractievoorzitter Ubels constateerde in haar toespraak op de partijraad van 29 juni deze mislukking en stelde voor als EVP zelfstandig aan de verkiezingen mee te doen, "met onze eigen identiteit". De EVP zou echter blijven streven naar bundeling van progressieve christenen. Het najaarscongres zou een besluit nemen over samenwerking met andere progressieve partijen. Het partijbestuur kreeg van de partijraad opdracht de mogelijkheden hiertoe te onderzoeken. Deze mogelijkheden waren echter beperkt geworden. PvdA en D'66 wezen bundeling af, en ook het PSP-congres had inmiddels gekozen voor zelfstandige deelname aan de verkiezingen. Bleven over CPN en PPR. Het najaarscongres van de EVP op 23 november stemde in met een mogelijk akkoord tussen CPN, EVP en PPR op parlementair niveau. Het verkiezingscongres van januari '86 zou uiteindelijk zijn fiat moeten geven aan dit bereikte akkoord.

programma en kandidatenlijst

Op 30 oktober presenteerde de EVP het ontwerp-verkiezingsprogramma. Opvallend hierin was het voorgestelde sabbatjaar. Eens in de zeven jaar zou iedere werkende een jaar vrijaf kunnen krijgen, met behoud van inkomen. Een werkloze zou dan de opgevallen plaats kunnen innemen. Het congres op 23 november stelde dit programma zonder noemenswaardige wijzigingen vast.

De kandidatenlijst zou pas in januari '86 worden vastgesteld. De partijraad van 2 november had wel een advieslijst opgesteld. Cathy Ubels stond hier op de eerste plaats en generaal-majoor b.d. C. von Meyenfeldt nummer twee. De

landelijke afdelingen (Kamerkiekring-organisaties) bleken eerder hun voorkeur te hebben uitgesproken voor Von Meyenfeldt, maar deze had te kennen gegeven niet beschikbaar te zijn voor het lijsttrekkerschap. Hij wilde slechts "gewoon" Kamerlid zijn.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

De discussie over de politieke samenwerking met SGP en RPF bij de komende gemeenteraadsverkiezingen hield de gemoederen binnen het GPV in de eerste maanden van 1985 bezig. In de kiesverenigingen besprak men de notitie "Criteria bij politieke samenwerking" die in november 1984 in *Ons Burger-schap* was gepubliceerd. Hierin werden door een commissie van de Generale Verbondsraad (GVR) de criteria uiteen gezet waaraan de 'lijstineenschuiving' de vorming van een gemeenschappelijke lijst met SGP of RPF, moest voldoen. Al in 1981 had de GVR besloten deze richtlijnen op te stellen, niet om "lijstineenschuiving" te propageren, maar als handleiding, omdat in de praktijk steeds meer kiesverenigingen tot politieke samenwerking bij gemeente- of Statenverkiezingen overgingen. Mede op grond van de reacties van een aantal kiesverenigingen formuleerde de GVR zijn uiteindelijke voorstel voor de Algemene Vergadering. Het formele uitgangspunt hierin is dat als regel niet tot lijstineenschuiving zal worden besloten wanneer men kan aannemen dat via een zelfstandige GPV-lijst één of meer zetels bij gemeente- of provinciale verkiezingen haalbaar zijn. Het behoud van de eigen identiteit is in inhoudelijk opzicht een "conditio sine qua non"; de samenwerking mag dan ook beslist niet worden uitgelegd als "een demonstratie van geloofseenheid". De naam GPV mag pas boven een ineengeschoven lijst prijken, wanneer is vastgesteld dat "de programma's van de betreffende partij(en) in hoofdlijnen overeenstemmen met dat van het GPV en dat daarin geen voor het GPV onaanvaardbare punten staan". Samenwerking op landelijk niveau is geheel uitgesloten. De nationaal-gereformeerde politiek mag niet vermengd worden met andere politiek, aldus oud-Kamerlid A.J. Verbrugh in een toelichting op het voorstel. Het GPV zou liever niet in de Kamer vertegenwoordigd zijn dan haar politieke gezicht te verliezen in een gezamenlijk optreden met SGP en RPF. Op 20 april 1985 had in Arnhem de 38e Algemene Vergadering plaats. Omdat de GVR verwachtte dat de beraadslagingen over de handleiding voor politieke samenwerking veel tijd zou vergen, werd besloten de nota over de mogelijke nieuwe bestuursstructuur van het Verbond niet aan de orde te stellen. Met

ruime meerderheid nam de Algemene Vergadering het vrijwel ongewijzigde voorstel van de GVR over. Het voorstel van Dronten, dat lijststijging strijdig achtte met de grondslag van het GPV, kreeg slechts de steun van 21 van de ruim 200 aangesloten kiesverenigingen. De politieke samenwerking bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1986, maar ook die voor de provinciale staten in 1987 is met het aannemen van de handleiding nu aan regels gebonden.

voorbereidingen Kamerverkiezingen

Ruim een jaar voor mei 1986 startte het GPV, in de opiniepeilingen goed voor twee Kamerzetels, de voorbereidingen voor de komende Tweede Kamerverkiezingen. In januari werden de onderwerpen 'huwelijk en gezin' en een economisch herstelplan tot speerpunten in de propaganda verheven. Deze issues zouden ook in het in oktober te verschijnen ontwerp-verkiezingsprogramma centraal staan. Opvallend genoeg werd de eigen achterban van het GPV, de leden van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt (Binnen Verband) als voornaamste doelgroep van de propaganda-activiteiten aangemerkt.

Op de jaarvergadering in april gaf het Tweede Kamerlid Schutte het startschot voor de verkiezingscampagne van het GPV. In een strijdbare redevoering verklaarde hij de 'Wet gelijke behandeling', waarmee het kabinet-Lubbers alle vormen van discriminatie strafbaar wilde stellen, tot inzet van de komende verkiezingen. In zijn huidige vorm zou deze wet de doodsteek betekenen voor elke organisatie, die aan een eigen identiteit gehecht is, aldus Schutte. Steun aan een voortzetting van de coalitie van CDA en VVD, van belang wanneer deze partijen in mei volgend jaar geen meerderheid zouden halen, stelde hij afhankelijk van de nadere invulling van deze wet.

Op de vergadering van de GVR op 28 september werd Schutte als eerste op de voorkeurslijst van kandidaten voor de Kamerverkiezingen geplaatst. Hierdoor zal hij vrijwel zeker ook het GPV als lijsttrekker in mei 1986 aanvoeren. Tevens werd in deze vergadering door de GVR in grote lijnen het ontwerp-verkiezingsprogramma vastgesteld. In het concept, dat in oktober onder de naam *Op koers naar morgen* verscheen, werd de overheid erop gewezen dat zij in dienst van God staat. Zij behoort op te treden tegen abortus, euthanasie en criminaliteit. Een actief overheidsbeleid ten aanzien van de vrouwenemancipatie werd afgewezen.

De Centrale Verbondsraad sprak zich op 28 november uit in principe bereid te zijn bij de komende Kamerverkiezingen een lijstverbinding aan te gaan met

RPF en SGP. Anders dan lijstineenschuiving werd deze vorm van samenwerking als een meer technische aangelegenheid beschouwd.

Naast de Algemene Vergadering belegde het GPV in 1985 nog twee congressen. Op het Politiek Sociaal Congres van 21-23 november werd gepoogd een christelijk sociaal-politieke visie op economische problemen te formuleren. Op 1 juni kwam men bijeen naar aanleiding van de studie *Gedwongen gelijk te zijn?* van de Groen van Prinsterer Stichting, het wetenschappelijk bureau van het GPV; over het emancipatiebeleid van de overheid. De teneur van de studie en van het congres was dat de overheid huwelijk en gezin centraal zou moeten stellen in haar beleid, in plaats van verregaande individualisering te bevorderen. In het ontwerp-verkiezingsprogram van oktober keerden deze opvattingen weer terug.

In augustus verloor het GPV de voorman die jarenlang het gezicht van het Verbond in de Tweede Kamer had bepaald: P. Jongeling. Als eerste vertegenwoordiger van het GPV had hij vanaf 1963 tot 1977 zitting in het parlement. In zijn optreden kenmerkte hij zich als politieke eenling. Toenadering tot de SGP werd niet gezocht. Omdat ARP, CHU en KVP zich naar zijn mening ten onrechte confessioneel noemden, eiste Jongeling dat predikaat alleen voor het GPV op. Naast parlementariër was Jongeling jarenlang hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad* en publiceerde hij over kerk en politiek. Bovendien schreef hij onder het pseudoniem Piet Prins een aantal jeugdboeken.

Groep Scholten/Dijkman

De twee Kamerleden Scholten en Dijkman, die in 1984 in de Kamer zaten onder de naam 'Groep Scholten/Dijkman', behielden in 1985 wel hun zetels, maar beëindigden in het voorjaar hun onderlinge samenwerking. Al aan het begin van het jaar bleek dat Jan Nico Scholten zich actief bezig hield met mogelijke nieuwe partijvorming. Met de Basisbeweging voor Vrede en Solidariteit, de EVP en een groep kritische CNV'ers had hij gesprekken gevoerd. Stef Dijkman nam niet deel aan deze besprekingen, aangezien hij weinig heil zag in een nieuwe politieke partij. Op 18 april maakte Dijkman zijn overstap bekend naar de PPR-fractie. De dag ervoor had hij zich als lid van de partij aangemeld. Dijkman motiveerde zijn overgang met de opmerking dat hij in de PPR zijn politieke werk het beste zou kunnen voortzetten. Het streven van deze

partij naar bundeling van progressieve krachten en het feit dat de PPR geen specifiek christelijke partij is waren voor hem belangrijke factoren. Dijkman wilde "voor geen goud" zich voor een tweede keer aansluiten bij een partij die op religieuze grondslag politiek bedrijft. De samenwerking in de Tweede Kamer tussen de groep Scholten/Dijkman en mevrouw Ubels van de EVP kwam na deze stap van Dijkman tot stilstand. Het overblijvende Kamerlid Scholten zei de beslissing van Dijkman te begrijpen en te respecteren. Hij zelf had nog niet een politiek alternatief gevonden en zou voorlopig als onafhankelijk Kamerlid blijven functioneren. Wel was hij inmiddels afgestapt van de idee een nieuwe politieke partij op te richten voor teleurgestelde CDA'ers. Met gelijkgezinden onderzocht hij de mogelijkheid van een overgang naar de PvdA. Door middel van gesprekken zou nagegaan moeten worden of binnen de PvdA voldoende ruimte zou zijn voor 'de relatie tussen levensbeschouwing en politiek' en voor 'marginalen' zoals bijstandsmoeders, uitkeringstrekkers en etnische minderheden. Begin december maakte Scholten in het VARA-radio-programma 'In de Rooie Haan' bekend binnen afzienbare tijd met een groep geestverwanten over te zullen stappen naar de PvdA.

Politieke Partij Radikalen (PPR)

samenwerking

Evenals EVP en PSP, besteedde de PPR in 1985 veel aandacht aan samenwerking tussen de kleine linkse partijen met als doel te komen tot een samenwerkingsakkoord bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Vergeleken met EVP en PSP leverde deze discussie in de PPR echter minder interne conflicten op. Met overgrote meerderheid werd door het voorjaarscongres een motie aangenomen waarin het partijbestuur de opdracht kreeg "alles te doen om voor de Tweede Kamerverkiezingen 1986 een akkoord te realiseren van CPN, EVP, PPR, PSP, alsmede niet partij-gebonden personen, platforms en groeperingen". Eén gezamenlijke lijst zou hierbij de voorkeur hebben. Uit deze uitspraak zou men kunnen opmaken dat de in 1984 opgerichte 'Herkenningsgroep' weinig gehoor had gevonden onder de congresgangers. Vertegenwoordigers van deze groep waren namelijk verontrust over de PPR, aangezien deze partij "te veel de oren laat hangen naar socialistische ideologie en socialistische partijen". Men bepleitte een PPR die zelfstandig werkt aan de eigen identiteit en die zeker niet een exclusief samenwerkingsverband met PSP en CPN aan zou gaan. Naar de

mening van de Herkenningsgroep bevestigde de samenwerkingsmotie echter de 'klein-linkse' beeldvorming. De Tweede Kamerleden Lankhorst en Beckers steunden de motie van het partijbestuur. De versplintering binnen links werkte verlamdend en weinig inspirerend; samenwerking was meer dan ooit gewenst, aldus Ria Beckers. "Wat heeft het voor zin je te blijven verschansen in politiek cynisme en in grote pretenties van het eigen gelijk? Je benut dan alleen de spreekruimte die rechts je toestaat."

De verkiezingsdeelname-motie deed geen uitspraak over wat er zou moeten gebeuren, indien één van de deelnemende partijen afhaakte, ondanks amendementen vanuit het congres in deze richting. Twee weken later verloor de PPR-motie reeds haar actualiteit, doordat de PSP niet deel wilde nemen aan een samenwerkingsakkoord. In een motie voor het najaarscongres zette het partijbestuur een forse stap terug: zelfstandig meedoen aan de verkiezingen met een eigen program, maar tegelijkertijd wel streven naar een akkoord met CPN en EVP (met steun van verwante groeperingen) over nauwe fractiesamenwerking, gezamenlijk optreden bij de kabinetsformatie en steun aan een eventuele progressieve regering. Met slechts een tiental stemmen tegen werd deze motie door het congres aangenomen. Het resultaat van de besprekingen en afspraken over een lijstverbinding zou aan een volgend congres in februari 1986 worden voorgelegd.

Dijkman

Op 18 april maakte - volkomen onverwacht - Stef Dijkman in de Tweede Kamer zijn toetreden bekend tot de PPR-fractie. Hiermee werd de PPR-fractie uitgebreid van twee tot drie zetels in het parlement. Vanaf december 1983 had Dijkman met Scholten de zelfstandige fractie Scholten/Dijkman gevormd. Met deze stap wilde Dijkman een einde maken aan de onduidelijkheid van zijn politieke positie. De fractie van de PPR ging 'in principe' akkoord. Achteraf zou verantwoording worden afgelegd aan de partij. Op 2 en 16 juni keurden kerngroep (= partijraad) respectievelijk congres de handelwijze van de fractie in dezen goed. Een minderheid van het congres had moeite met de gevolgde procedure, en had liever gezien dat Dijkman pas tot de fractie was toegetreden na goedkeuring door een (extra) congres.

Terwijl de ex-KVP'er Dijkman lid werd van de PPR, bedankte Roel van Duijn voor deze partij. Na "twaalf-en-een-half jaar stalwarmte en een goed organisatorisch kader" besloot deze ex-Provo- en ex-kabouter zijn lidmaatschap op te geven

wegens gebrek aan 'voelbare' spiritualiteit, waardoor hij zich niet meer voldoende thuis voelde binnen de PPR. Hij werd vooralsnog niet lid van een andere politieke partij.

congressen

De PPR congresseerde - zoals gebruikelijk - twee keer in dit jaar. Naast de al genoemde motie over deelname aan de verkiezingen besprak het voorjaarscongres een aantal stellingen, die als leidraad golden voor het nog te publiceren ontwerp-verkiezingsprogramma. In augustus werd dit ontwerp-program gepubliceerd en tijdens het najaarscongres vond de definitieve vaststelling plaats. Naast de bekende eisen als selectieve economische groei, invoering van het basisinkomen, milieuvriendelijke en kleinschalige economische ontwikkeling en afschaffing van alle kerntaken, bevatte het program ook een schets van PPR-politici. "Het moeten gewone mensen blijven en geen tot politieke dieren gereduceerde vakidioten die hun persoonlijkheid ondergeschikt maken aan hun functie of de cultuur van hun partij (...). Ze vergaderen niet tot de dood erop volgt, maar nemen tijd om gewoon te leven." Het partijcongres keurde het ontwerp-program *Verzet en vernieuwing* zonder veel wijzigingen goed. Discussie ontstond met name over het voorgestelde wetgevingsreferendum, waartoe de PPR-fractie stappen zou moeten ondernemen, maar na stemming bleef dit onderdeel in het program gehandhaafd. Het congres behandelde niet alle hoofdstukken. De kerngroep-vergadering op 7 december keurde de overgebleven hoofdstukken van het program goed. Het congres koos een nieuwe partijvoorzitter, Janneke van der Plaat, gemeenteraadslid te Zutphen, die hiermee Wim de Boer opvolgde. Het partijbestuur kreeg in een motie opdracht voorstellen te doen over vormen van geweldloos verzet en de discussie hierover te stimuleren. Dit in verband met de kort daarvoor besloten plaatsing van de kruisraketten door de regering. Naar aanleiding van dit plaatsingsbesluit stelde Ria Beckers in haar congresrede vast dat de keuze na de verkiezingen nu lag tussen: òf CDA-VVD òf een progressief kabinet. "Dat is de keuze die nù de Nederlandse bevolking moet worden voorgelegd." Alleen een progressief kabinet zou plaatsing van de kruisraketten nog kunnen voorkomen. De kruisraketten dienden tot inzet van de verkiezingen te worden gemaakt, aldus Beckers.

In november vonden ook de provinciale congressen plaats, waar adviezen werden opgesteld voor het landelijke gedeelte van de kandidatenlijst bij de Tweede

Kamerverkiezingen. Het regionale gedeelte van de lijst (vanaf de elfde plaats) werd door deze congressen vastgesteld. Op alle advieslijsten stond Ria Beckers op de eerste plaats. De definitieve lijst zou begin '86 worden vastgesteld.

De opiniepeilingen tenslotte lieten over het gehele jaar een redelijk stabiel beeld zien: de partij behield bij de meeste onderzoeken haar twee zetels.

Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)

Een rouwadvertentie die in de eerste dagen van januari in *De Volkskrant* verscheen, zette voor 1985 de toon voor de PSP. "Sjoemelen met idealen is een beetje doodgaan. Heden heeft ons verlaten: de PSP-afdeling Tegelen". In haar opstelling tegenover onder meer de Europese Verkiezingen en samenwerking met PPR en CPN werd de partij "steeds sociaal-democratiser", hetgeen voor de socialistische pacifisten uit Tegelen aanleiding was om voor hun lidmaatschap te bedanken. De discussies over samenwerking met klein links, zouden gedurende het hele jaar de sfeer in de partij bepalen. De strijd werd tijdens het partijcongres in december met het heengaan van politiek leider Van der Spek (voorlopig) bezegeld.

samenwerking

Op het PSP-najaarscongres in 1984 te Rotterdam had een krappe meerderheid - zéér tegen de zin van fractievoorzitter Van der Spek - besloten "verkennde besprekingen" aan te gaan met PPR en CPN om de mogelijkheden van samenwerking bij de Kamerverkiezingen van 1986 af te tasten. Alvorens tot inhoudelijke onderhandelingen over te gaan diende het partijbestuur eerst van deze gesprekken verslag uit te brengen aan het partijcongres. Gedurende de periode van overleg tussen afvaardigingen van de partijbesturen van PPR en CPN, borrelde en gistte het aan de basis van de PSP. Tegenstanders van samenwerking begonnen zich in december 1984 - met instemming van Van der Spek - te organiseren en richtten in februari 1985 formeel een 'tendensgroep' op. Onder de naam 'Pacifisme en Socialisme' wilde men zich hard maken vóór zelfstandige deelname van de PSP aan de verkiezingen omdat men vreesde dat samenwerking zou leiden tot verwatering van de socialistische en pacifistische idealen. In mei verscheen in het interne partij-organ *On(s)genoegen*,

dat haar kolommen voor alle stromingen openstelde, een verklaring van 190 voorstanders van linkse samenwerking. Voor hen was de "PSP geen doel, maar middel". Blokvorming van PPR, CPN en PSP links van de PvdA zou de PvdA onder druk zetten; op deze wijze kon worden voorkomen dat de sociaal-democraten vanuit een monopoliepositie links van het centrum automatisch ter rechterzijde hun coalitiepartners zouden zoeken.

Inmiddels waren de gesprekken die door klein links werden gevoerd uitmond in een gezamenlijk discussiestuk voor een openbare conferentie in juni voor de leden van de betrokken partijen en mensen uit allerlei sociale bewegingen. In de nota, die verscheen onder de titel '*Het optimisme van de wil*' (naar de Italiaanse marxist en filosoof Gramsci), werd naast vele verschillen op hoofdlijnen overeenstemming geconstateerd, die samenwerking rechtvaardigde. "Gezamenlijke machtsbundeling" werd door de drie delegaties dan ook als een vereiste gezien wanneer links een ommekeer in de regeringspolitiek wil bewerkstelligen. De partijcongressen dienden uiteindelijk hierover te beslissen. Al vóór de conferentie verklaarde Van der Spek in mei voor de VARA-radio dat het PSP-bestuur met het opstellen van de discussienota de indruk wekte al met onderhandelingen te zijn begonnen. Hij kondigde opnieuw zijn vertrek uit de Kamer aan wanneer het partijcongres tot meer dan incidentele samenwerking met PPR en CPN zou besluiten.

congres te Utrecht

Nadat CPN en PPR al eerder in principe hadden ingestemd met een gemeenschappelijke kandidatenlijst bij de komende Kamerverkiezingen, moest het PSP-congres op 29 juni in Utrecht zich hierover uitspreken. Er waren een zestal voorstellen ingediend over de mate waarin vóór, tijdens en na de verkiezingen met 'radicaal links' zou moeten worden samengewerkt. De tendensgroep 'Pacifisme en Socialisme' enerzijds en acht leden van het partijbestuur - waaronder vice-voorzitter Frans Janssen - anderzijds, verwoordden twee uiterste posities ten aanzien van de samenwerking. Gesteund door onder meer Van der Spek en drie partijbestuurders stelde de tendensgroep aan het congres voor de PSP zelfstandig de verkiezingen in te laten gaan. Daarna zou de Kamerfractie eveneens zelfstandig moeten opereren. Het voorstel van de acht leden van een overigens zeer verdeeld partijbestuur stond hier lijnrecht tegenover. Het sprak uit de onderhandelingen tussen PSP, PPR en CPN te openen om na te gaan of men tot een gemeenschappelijke lijst en fractie zou kunnen komen.

Na tien uur vergaderen, waarin onder meer hevige discussies plaatsvonden over het onderscheid in 'gestructureerde' en 'structurele' samenwerking, waren de oorspronkelijke zes voorstellen tot twee teruggebracht. Het ene, waar Van der Spek zich hard voor maakte, wees alle samenwerking af maar bleek bij wijze van compromis bereid eventueel samen met PPR en CPN gezamenlijke actieplannen op te willen stellen over bijvoorbeeld de invoering van een 25-urige werkweek of over ontwapening. In het andere voorstel, dat werd verdedigd door de Kamerleden Van Es en Willems, was met een afgeslankte vorm van samenwerking ook water in de wijn gedaan. De gemeenschappelijke verkiezingslijst werd daarin opgegeven, terwijl de vorming van een gezamenlijke fractie nog wel nagestreefd werd.

Bij de uiteindelijke stemming over de twee voorstellen bleek dat de 'spekkinen' er in waren geslaagd de meeste twijfelaars uit het midden voor zich te winnen. Met een nipte meerderheid van 50,8 percent van de stemmen deden zij de deur naar de klein-linkse samenwerking op slot; de 'doorbrekers' behaalden voor hun voorstel 45,7 percent. De verhoudingen binnen de partij en haar Kamerfractie werden door dit besluit gepolariseerd. CPN en PPR reageerden met teleurstelling op het congresbesluit. Het geregelde bestuursoverleg tussen CPN, PPR en PSP werd voorlopig opgeschort.

Nauwelijks waren de kruitdampen opgetrokken of de 'doorbrekers' hadden al besloten vooralsnog lid te blijven van de PSP om zich te gaan richten op de indiening van zoveel mogelijk gemeenschappelijke lijsten van klein links bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1986, een activiteit die niet door het congresbesluit was verboden. Een aantal dissidenten wilde eventueel zelfs als 'onafhankelijken' meedoen aan een landelijke gemeenschappelijke lijst met CPN en PPR. Samen met gewezen partijleden richtten zij daartoe het 'Comité voor Socialisme en Ontwapening' op.

Deze groep die binnen de PSP naar samenwerking streefde staakte in september de strijd voor een gemeenschappelijke lijst, toen bleek dat de CPN ook zelfstandig de verkiezingen in zou gaan. Op de vergadering in Amsterdam op 8 september, waar hiertoe werd besloten, zei Frans Janssen, de vice-voorzitter van de PSP, dat de 'samenwerkers' wel lid zouden blijven van de PSP, want "binnen een paar jaar komt er toch een landelijke hergroepering van klein links".

Ondanks alle interne strijd hield de PSP zich ook nog met reguliere partij-activiteiten bezig. Eind september organiseerde de partij een gecombineerde vredesdemonstratie/ledenwerfcampagne in 't Harde en het Drentse buurtschap Moscou. Voor de actie was een speciale brochure geschreven, getiteld '*In vredesnaam, wat beweegt de PSP*'. In oktober verscheen haar ontwerp-verkiezings-program. Hierin verklaart de PSP een eventueel progressief minderheids-kabinet te willen gedogen. Er moet gebroken worden met het gezinsdenken en de daaraan verbonden onrechtvaardige verdeling van arbeid. Het program bepleit verder oude PSP-eisen als uittreden van Nederland uit de NAVO, nationalisatie van banken en verzekeringsmaatschappijen en socialisatie van de produktiemiddelen.

lijsttrekkerschap

Aan de schijnbare rust, die in de PSP na het juni-congres was weergekeerd, kwam met de kandidatuur van Van Es voor het lijsttrekkerschap een einde. Van der Spek had zich al veel eerder in 1985 kandidaat gesteld, "op voorwaarde dat ik nog lid ben van de PSP (en) dat ze het thuis goed vinden". Plotseling zag hij zich nu geconfronteerd met een concurrente voor het politiek leiderschap, naar voren geschoven door de middengroep in de PSP die wars was van Van der Spek's dogmatische opstelling.

Bij het stellen van haar kandidatuur benadrukte Van Es dat het niet om personen ging maar om een politieke keuze over de strategie die de partij moest volgen. De uitspraken van het partijcongres wilde zij niet terugdraaien, maar wel wenste zij klein linkse samenwerking voor de toekomst open te houden. De PSP moest "de ramen openzetten", omdat ook in andere partijen radicale elementen schuilden.

Van der Spek kondigde aan zich krachtig te verzetten tegen de kandidatuur van Van Es, die hij beschouwde als een poging om het juni-besluit ongedaan te maken. Haar beleid zou leiden tot een "verrechtsing" van de partij, want "samenwerking van een revolutionaire partij met andere partijen leidt per definitie tot sociaal-democratisering van die revolutionaire partij".

Terwijl het conflict tussen "een belangrijke heer en een belangrijke dame" speelde, laaide binnen de PSP een hiermee verwante discussie op over het burgemeesterschap. Aanleiding was de sollicitatie van enkele leden naar de burgemeesterspost van Oostzaan. Een deel van de partij had hiertegen weinig bezwaar, anderen daarentegen, met name 'spekkianen', vonden dat PSP-ers zich

in zo'n functie zouden compromitteren met het bestaande systeem. In deze optiek was een burgemeester de "zetbaas van Den Haag", die zich onvermijdelijk ooit eens van de ME of BVD zou moeten bedienen.

Ongeveer tezelfdertijd maakte de Kamerfractie duidelijk niet van zins te zijn de bestaande orde in zijn geheel te aanvaarden door haar ondertekening van een oproep tot burgerlijke ongehoorzaamheid. Wanneer door de overheid kruisraketten in Woensdrecht worden geplaatst zou verzet gerechtvaardigd zijn, op voorwaarde dat zij gewelddoos en in het openbaar zouden plaatsvinden, aldus Van Es. Met deze opvatting stond de PSP in de Tweede Kamer vrijwel alleen; Korthals Altes, minister van Justitie, laakte de opstelling van de fractie.

Congres te Wijk aan Zee

Eind november deed met Titia Bos een derde persoon haar intrede in de kandidatenstrijd. Als compromisfiguur werd zij naar voren geschoven door een groep binnen de PSP, die zei "goed te balen" van de interne polarisatie. Tijdens een debat tussen de kandidaten, door de PSP zelf georganiseerd, werd Bos, die de ondankbare taak had de vage middenweg tussen de beide uitersten te verwoorden, al snel beticht van "Lubberiaans taalgebruik". Haar kandidatuur speelde een ondergeschikte rol in de strijd om het lijsttrekkerschap.

De beslissing over het politieke leiderschap viel op 14 december tijdens het congres van de PSP in Wijk aan Zee. Nadat het belangrijkste deel van het ontwerp-verkiezingsprogramma (vrijwel) ongewijzigd was aangenomen, vond de verkiezing voor het lijsttrekkerschap plaats. Van Es behaalde in de eerste ronde, conform de peilingen onder een aantal partij-afdelingen, de absolute meerderheid. Met 54,3 percent wees zij Van der Spek (29,6 percent) en Bos (15,1 percent) terug. Na haar verkiezing verklaarde Van Es diplomatiek, dat de PSP slechts een lijsttrekker had gekozen; een nieuw congres zou moeten oordelen over structurele samenwerking met PPR en CPN.

Van der Spek, in de pers "Mister PSP" genoemd omdat hij 23 jaar voor de PSP in de Eerste en Tweede Kamer had gezeten, gaf na zijn nederlaag te kennen 'het gezeur over samenwerking meer dan zat' te zijn. Van Es wist volgens hem 'niet wat socialisme is'; de PSP had afgedaan als instrument voor pacifisme en socialisme. Hij kondigde zijn vertrek uit de partij en fractie aan en zei "een massale uittocht van beginselvaste pacifistische socialisten" te verwachten.

Partij voor Socialisme en Ontwapening

Een groep van naar schatting enkele honderden leden verliet eind december de PSP. Zij vormden een nieuwe partij-in-oprichting: de *Partij voor Socialisme en Ontwapening*. In naam kwam deze groepering nogal overeen met de verkiezingsleus van de PSP voor mei 1986: 'Aktief voor socialisme en ontwapening'. Van der Spek, die door de nieuwe partij als lijsttrekker werd beoogd, zou zich later hierbij aansluiten. Zijn Kamerzetel behield hij, hetgeen hem op felle kritiek van de PSP kwam te staan. Voorzitter Mazeland sprak zelfs van "kiezersbedrog" en "zetelroof".

Partij van de Arbeid (PvdA)

Evenals in het voorgaande jaar kregen in 1985 de opvolgingskwestie en plaatsing van de kruisraketten in de partij volop aandacht. Daarnaast gaven de gunstige electorale opiniepeilingen voldoende stof tot speculaties over een komende regering met PvdA. Volgens de peilingen van de eerste helft van het jaar zou de partij een winst van ongeveer 15 zetels behalen, welke in de rest van het jaar terugliep tot ongeveer tien zetels.

lijsttrekkerschap

In augustus '84 had Den Uyl verklaard in ieder geval tot de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 fractievoorzitter te zullen blijven. In een later stadium zou hij duidelijkheid verschaffen of hij opnieuw beschikbaar was voor het lijsttrekkerschap. Partijvoorzitter Max van den Berg zei een half jaar later voor de VARA-televisie dat Den Uyl in 1986 de lijst van de PvdA weer zou moeten aanvoeren. Hij noemde Den Uyl het symbool van het grote vertrouwen dat de PvdA bij de kiezers geniet. Van den Berg was van mening dat Den Uyl tijdig voor de verkiezingen van 1986 zijn besluit bekend zou moeten maken. Inmiddels bleek dat FNV-voorzitter en PvdA-lid Kok beschikbaar was voor een functie in de partij. Naast Van Thijn en Van Kemenade werd ook Kok al enige tijd als mogelijke troonopvolger genoemd.

In juni maakte Kok op een persconferentie officieel bekend beschikbaar te zijn voor een plaats op de kandidatenlijst voor de PvdA. Toespelingen op een eventueel lijsttrekkerschap achtte Kok niet actueel zolang Den Uyl zelf nog geen duidelijkheid had verschaft. Wat hem betreft moest Den Uyl weer lijsttrekker

worden. Eveneens in juni maakte het fractielid Marcel van Dam voor de VARA-radio bekend wel beschikbaar te zijn, indien Den Uyl zou besluiten van het lijsttrekkerschap af te zien. Deze uitlating werd hem niet overal in de partij in dank afgenomen. Een kleine rel ontstond toen kort daarna het PvdA-Kamerlid Kosto in een interview in *Vrij Nederland* concludeerde dat hierdoor voor Den Uyl meer redenen dan ooit aanwezig waren zich herkiesbaar te stellen. Kosto noemde het op langere termijn fataal voor de partij wanneer Van Dam lijsttrekker zou worden. "Als partijleider zou hij het kader vernietigen, in zijn hoedanigheid van premier medebewindslieden bruskeren, van zich vreemden. Van Dam is bot, plat, vertoont ook een grotesk gedrag." Deze naar buiten getreden partijruzie werd snel gesust, maar de interne partijrust, belangrijk voor electorale winst, was hiermee enigszins aangetast. Den Uyl maakte voorgoed een einde aan alle speculaties door bij de presentatie van het ontwerp-verkiezingsprogramma in augustus bekend te maken wederom beschikbaar te zijn voor het lijsttrekkerschap. Dit hield onder andere voor hem in dat hij "alle lusten en lasten" voor zijn rekening zou nemen: òf weer vier jaar in de oppositiebanken òf vier jaar de leiding van een PvdA/CDA-kabinet, waarbij het vice-premierschap minder zijn voorkeur zou hebben. Ofschoon Den Uyl hier over een PvdA/CDA-coalitie sprak, was al eerder duidelijk geworden dat de PvdA een combinatie met de VVD niet uitsloot. Gestreefd werd naar regeringssamenwerking met een partij, waarmee de meeste programmatische overeenkomst te bereiken zou zijn. Duidelijk was dat pas geregeerd kon worden, indien CDA en VVD samen minder dan 75 zetels zouden behalen. De eerder genoemde potentiële troonopvolger van Den Uyl, Marcel van Dam, nam aan het eind van het jaar afscheid van de landelijke politiek. Zijn Kamerlidmaatschap verruilde hij voor het voorzitterschap van de VARA.

kruisraketten

Het kruisrakettenstandpunt van de PvdA bleef ook in 1985 een actueel onderwerp, met name nu de Tweede Kamerverkiezingen naderden. Het absolute 'nee' tegen plaatsing van de 48 kruisraketten stond op gespannen voet met de wens van de PvdA tot meeregeren na de verkiezingen van mei 1986, zo werd binnen en buiten de partij opgemerkt. De regeringspartijen CDA en VVD hadden in hun ontwerp-verkiezingsprogramma's uitgesproken het kabinetsbesluit van 1 juni 1984 te onderschrijven. Volgens dit besluit zou de regering per 1 november 1985 tot plaatsing van de 48 kruisraketten overgaan, als de Sovjet-Unie per 1 november

'85 meer dan 378 SS-20-installaties operationeel zou hebben. Volgens defensiespecialist Klaas de Vries, en met hem de PvdA-fractie, zou een plaatsingsverdrag met Amerika strijdig zijn met de Grondwet indien Nederland geen medezeggenschap zou krijgen over de eventuele inzet van kruisraketten vanaf Nederlands grondgebied. In dat geval zou alleen een tweederde meerderheid van het parlement een plaatsingsbesluit kunnen nemen. De Vries noemde ook de mogelijkheid dat een nieuw kabinet (met de PvdA) een reeds gesloten verdrag zou wijzigen of opzeggen, indien alsnog strijdigheid met de Grondwet geconstateerd zou worden. Om de onderhandelingen over een nieuw kabinet na de verkiezingen niet meteen te laten stuklopen op de kruisraketten, bedacht de PvdA een "voetnoot-constructie". Een definitief standpunt over plaatsing zou pas in de loop van 1988 genomen hoeven worden (het jaar van plaatsing). Mocht de PvdA in een coalitie komen met CDA of VVD, dan zouden de PvdA-ministers met een voetnoot in het regeerakkoord kunnen duidelijk maken geen verantwoordelijkheid te nemen voor een besluit tot plaatsing. CDA en VVD reageerden afwijzend op dit voorstel, zoals door Den Uyl eind november verwoord. De patstelling in deze kwestie bleek aan het eind van het jaar vooralsnog niet opgeheven, temeer daar het alternatief, een links meerderheidskabinet, door het partijbestuur minder gewenst werd. Een dergelijke optie zou kiezers uit CDA en VVD, die voor het eerst PvdA gingen stemmen, kunnen afschrikken.

partijcongres

Eerder in het jaar, tijdens het congres van de PvdA op 11, 12 en 13 april in Amsterdam, had partijvoorzitter Max van den Berg in zijn congrestonespraak ferm benadrukt dat een regering met de PvdA de kruisraketten niet zou plaatsen: "Als ergens de geloofwaardigheid van de PvdA de komende jaren op de proef zal worden gesteld, en wat mij betreft de geloofwaardigheid van de Noord-europese sociaal-democraten, dan is het ons verzet tegen de nieuwe kernwapens. Wie daarop inlevert, verliest meer dan stemmen. Die mist de wellicht belangrijkste opdracht voor de sociaal-democratie in de jaren 80/90." Het twintigste congres van de PvdA had Max van den Berg voor de vierde (en naar zijn eigen zeggen laatste) keer voor een periode van twee jaar gekozen tot voorzitter van de partij. Aangezien een tegenkandidaat ontbrak, werd hij bij acclamatie gekozen. Verder koos het congres het Tweede Kamerlid S. Poppe opnieuw tot eerste vice-

voorzitter, terwijl mevrouw I. Dales, eveneens Tweede Kamerlid, tot tweede vice-voorzitter werd gekozen. Oud-minister van onderwijs J. van Kemenade, ook kandidaat voor beide functies, had het moeten afleggen tegen Poppe en Dales. Wel werd Van Kemenade gekozen als gewoon lid van het partijbestuur. Secretaris Van Velzen, internationaal secretaris Van Traa en penningmeester Vermeend werden zonder tegenkandidaten herkozen.

Het grootste gedeelte van de tijd besteedde het congres aan behandeling van de partijbestuursnota *Sociaal-economische dilemma's* die als basis moest dienen voor de economische paragraaf van het verkiezingsprogramma van de PvdA. In hoofdlijnen schaarde het congres zich achter deze nota. Opvallend hierin was dat van de overheid niet meer verwacht werd alles te zullen regelen. Het duidelijkst kwam dit naar voren bij de discussie over de te voeren strategie inzake arbeidstijdverkorting. Het partijbestuur stelde voor dat afspraken over arbeidstijdverkorting en herbezetting thuishoorden in een sociaal contract tussen overheid, werkgevers en werknemers. De overheid zou zich moeten onthouden van wettelijke regels. Wijzigingsvoorstellen in deze richting van onder andere de Rooie Vrouwen en de Jonge Socialisten, werden verworpen. Pas in het uiterste geval - wanneer het overleg tussen de CAO-partners volledig mislukte - zou de overheid moeten "overwegen" of wettelijke maatregelen konden worden ingevoerd.

Op het gebied van de inkomensvorming en de bescherming van de minima koos het congres een andere opstelling dan het partijbestuur. De oorspronkelijke formulering "De PvdA kiest niet voor een geleide inkomenspolitiek" werd door het congres vervangen door: "De PvdA wijst een geleide inkomenspolitiek niet onder alle omstandigheden af", waarmee de overheid duidelijker nog een eigen verantwoordelijkheid kreeg toebedeeld.

Tegen de zin van partijbestuur en fractie werd besloten dat de koopkracht van de minima, ook bij een neergaande economie, de komende jaren gegarandeerd moest worden. Partijbestuur en fractie hadden niet verder willen gaan dan "het zoveel mogelijk ontzien van de laagste inkomensgroepen", maar "in economisch slechte tijden" zou de PvdA niet bij voorbaat kunnen garanderen dat de koopkracht van de echte minima op peil gehouden zou kunnen worden. Ondanks de waarschuwing van Den Uyl dat bijvoorbeeld daling van het nationaal inkomen een dergelijke garantie onuitvoerbaar zou maken, besloot het congres met grote meerderheid tot bescherming van de minima. Onduidelijk bleef echter of de nieuwe tekst betrekking had op alle minima, of zich alleen beperkte tot de huishoudens die van één minimum moeten leven (de zogeheten echte minima).

Partijbestuur en fractie interpreteerden de congresuitspraak als een bescherming van de echte minima, maar toen Den Uyl in zijn slottoespraak het besluit ook zo uitlegde, werd hij door diverse congresgangers tegengesproken. Het laatste woord zou hierover nog niet gevallen zijn.

De Jonge Socialisten behaalden een overwinning op het standpunt van het partijbestuur dat nieuwkomers en jongeren op de arbeidsmarkt vooruit zouden moeten lopen op de invoering van de arbeidstijdverkorting. Deze 'discriminatie' van jongeren werd door het congres afgewezen.

De discussie over koopkrachthandhaving van de minima kwam twee maanden later terug op een partijraadsvergadering van de PvdA. In een geruchtmakend interview in *Het Vrije Volk*, had Den Uyl verklaard dat de koopkracht van de laagst betaalden in de volgende kabinetsperiode met vier tot vijf procent zou kunnen stijgen, indien de economische groei twee à drie procent zou zijn. Den Uyl erkende op de partijraad dat hij misschien "nauwkeuriger had kunnen wezen" en stelde nu dat de partij haar prioriteit zou leggen bij koopkrachtverbetering van de minima, indien de economische groei de komende jaren op drie procent zou uitkomen. Hiermee gaf hij de partij de opdracht als belangrijkste intentie een economische groei van drie procent voor een aantal jaren na te streven. De eerdere congresuitspraak, dat bij economische achteruitgang de koopkracht van de minima in ieder geval beschermd diende te blijven, omzeilde Den Uyl met de opmerking: "Ik heb congresuitspraken nooit gezien als een opdracht het verder denken stop te zetten."

ontwerp-verkiezingsprogramma

Op 17 augustus presenteerde het partijbestuur het ontwerp-verkiezingsprogramma *De toekomst is van iedereen*. Sinds het april-congres was een "kopgroep" bestaande uit fractievoorzitter Den Uyl, partijvoorzitter Van den Berg, de Kamerleden Wöltgens en Meijer en partijsecretaris Van Velzen bezig geweest met het schrijven van de sociaal-economische en financiële hoofdstukken. Deze groep had zich gebaseerd op de uitspraken van het congres. Het uiteindelijke ontwerp-program was van tevoren in een tweedaagse bijeenkomst van fractie en partijbestuur definitief vastgesteld. Ten aanzien van de minima werd gesteld dat bij een tegenvallende economische ontwikkeling alleen de koopkracht van de echte minima gehandhaafd zou kunnen worden. De uitspraak van het congres dat koopkracht van "de" minima gewaarborgd moest blijven, werd hiermee dus verengd tot de *echte* minima; conform de interpretatie van

partijbestuur en Den Uyl.

Enkele andere punten uit het program:

- terugdringing van het financieringstekort per jaar met 0,5 procent;
- verkorting van de arbeidstijd bij overheid en bedrijfsleven tot 32 uur per week in 1990;
- bezuiniging van 7,5 miljard, te bereiken door bezuiniging bij defensie, minder steunverlening aan het bedrijfsleven en minder groei van de uitgaven voor Volksgezondheid;
- herstel koppeling tussen uitkeringen en lonen;
- handhaving van de koopkracht van de inkomens tot 60.000 gulden, ondanks het inleveren ten behoeve van arbeidstijdverkorting.

In het program werd de eis losgelaten dat de bestaande kerncentrales zo snel als technisch mogelijk is, gesloten zouden moeten worden. In plaats daarvan werd gesproken over "versnelde sluiting". Het tijdstip daarvan zou moeten afhangen van de financieel-economische mogelijkheden.

In het najaar werd het ontwerp-program besproken in de partijafdelingen, waarna het in februari 1986 definitief vastgesteld zou worden.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

In 1985 maakte de RPF de zwaarste crisis in haar tienjarig bestaan mee. De tegenstellingen binnen de Tweede Kamerfractie van de Federatie, die in oktober 1984 opnieuw aan het licht waren getreden, verscherpten zich in het jubileumjaar. Het pleit werd uiteindelijk beslecht door het opstappen van Kamerlid Wagenaar, die daarna een nieuwe partij vormde: Anti-Revolutionairen 1985.

interne strijd

In de pers werd het conflict in de RPF opgevat als een principiële richtingsstrijd tussen de evangelistische, meer getuigende vleugel onder leiding van fractievoorzitter Leerling en de reformatorische, meer ingetogen stroming met als exponent Wagenaar. Deze tegenstelling werd door het Federatiebestuur een "valse" genoemd. In een notitie voor de aangesloten verenigingen, zette het bestuur uiteen dat getuigenis en zakelijke opstelling in de christelijke politiek onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Op 9 maart hield de RPF in Putten haar Federatieraad. Unaniem nam de vergadering de nota '*Koers en presentatie*' aan, waarin de grondslagen van de refor-

matorische politiek werden uiteengezet en de bewegingsvrijheid van de partijvertegenwoordigers met betrekking tot de presentatie daarvan werd bepaald. Minder eensgezindheid bestond er over de onenigheid in de Kamerfractie. Het Federatiebestuur dat meer op de lijn van Leerling zat, legde de volledige verantwoordelijkheid voor de tweespalt bij Wagenaar. Hoe graag het bestuur het ook anders had gewild, het kon "nog geen wezenlijk teken van een echte omkeer bij de heer Wagenaar constateren". Door zijn weigering de door het bestuur in november 1984 aan hem voorgelegde richtlijnen te ondertekenen die tot een verbetering van de werksituatie zouden moeten bijdragen, was er volgens partijvoorzitter Visser niet zozeer sprake van een conflict tussen Wagenaar en Leerling, alswel tussen Wagenaar en de partij. Op de vergadering riep de voorzitter de achterban op, zich van inmerging in het conflict te onthouden. Deze oproep was over de hoofden van de toehoorders gericht tegen het comité "Eenheid en Verzoening", een initiatief van vijf kiesverenigingen die eerherstel voor Wagenaar bepleitten. Het comité kon rekenen op steun van de wegens ziekte afwezige Wagenaar. Een toelichting van het comité, waarvan de leden voor een belangrijk deel afkomstig waren van de Raad van Advies, de politieke 'denktank' van het RPF, werd door voorzitter Visser buiten de orde geplaatst. Wel wisten de initiatiefnemers, door hun partijvoorzitter later als een "pro-Wagenaar-club" aangeduid, een extra Federatieraad af te dwingen, uitsluitend gewijd aan deze problemen.

Ruim een maand later, op 20 april, troffen de afgevaardigden elkaar opnieuw aan de Veluwezoom voor de door het comité aangevraagde extra Federatieraad. Hoewel de partijvoorzitter in zijn openingswoord benadrukte dat men niet in Nijkerk bijeen was gekomen "om de uitvaartplechtigheid van de RPF mee te maken", zou de vergadering een enigszins sombere afloop kennen. De commissie, die sedert november 1984 de Tweede Kamerfractie had begeleid, oordeelde vernietigend over Wagenaar. Meermalen zou het Kamerlid zijn vergeten "in zijn relatie tot Federatieraad, Federatiebestuur en fractievoorzitter in een relatie van gezag en ontzag te staan". Fractievoorzitter Leerling sloot zich hierbij volledig aan. Hij drong aan op een spoedige beslissing, omdat de partij "lankmoedig" genoeg was geweest. "Het recht moet nu zijn loop hebben". In zijn verdediging trok Wagenaar het conflict meer vanuit de persoonlijke in de principiële sfeer. Hij was voorstander van een politiek waarin niet de persoon, maar de reformatorische beginselen centraal stonden. Met enig gevoel voor dramatiek besloot hij zijn verweer met de beroemde woorden die Luther sprak tegen de paus: "Ik sta hier. Ik kan niet anders".

Het slepende conflict dat jarenlang de RPF had beziggehouden werd tot een ontknoping gebracht toen een motie van het comité "Eenheid en Verzoening", waarin het vertrouwen in Wagenaar werd uitgesproken, door een tweederde meerderheid van de Federatieraad werd verworpen. Vanwege haar optreden buiten de officiële partijkanalen om moest ook het comité dat zich voor eerherstel van Wagenaar had beijverd boeten. Op de valreep aanvaardde de vergadering namelijk een bestuursmotie, waarin de 'revolutionaire' activiteiten van het comité in scherpe bewoordingen werden veroordeeld. Enkele dagen na de vergadering besloot Wagenaar uit de RPF-fractie te treden. Ondanks zijn bewilligingsverklaring uit 1982 waarin hij toezegde tot de volgende verkiezingen deel te zullen uitmaken van deze fractie, gaf hij zijn Kamerzetel niet op. Ten aanzien van de benadering die Wagenaar zocht tot het GPV, stelde fractievoorzitter Schutte zich afwijzend op. Bij voorbaat sloot hij de mogelijkheid van toetreding van Wagenaar tot de GPV-fractie uit. Pogingen van het bestuur van de RPF om Wagenaar te royeren liepen op niets uit. Reglementair is dit slechts mogelijk wanneer de kiesvereniging waarvan betrokkene lid is, daarmee instemt. De vereniging Zoetermeer wenste Wagenaar echter niet als lid te schrappen.

van Reformatorisch Beraad naar AR'85

Op 11 mei richtten aanhangers van Wagenaar in Amersfoort het "Reformatorisch Beraad" op. De ongeveer honderd deelnemers, die lid bleven van de RPF, wilden Wagenaar ondersteunen bij het voeren van zijn reformatorische politiek in de Kamer. Na de verkiezing - door de Federatieraad van 15 juni - van Leerling tot lijsttrekker voor de RPF bij de komende Kamerverkiezingen, sloten verscheidene kiesverenigingen zich bij het Beraad aan, dat een politiek op basis van "de anti-revolutionaire en christelijk-historische traditie" voorstond.

Een aantal deelnemers aan het Reformatorisch Beraad besloot enkele maanden later onder de naam 'Anti-Revolutionairen' met een eigen lijst aan de verkiezingen in mei 1986 deel te nemen. De nieuwe politieke groepering, met als voorman Wagenaar, dacht op basis van de oude anti-revolutionaire beginselen een brugfunctie te kunnen vervullen tussen het CDA en de kleine christelijke partijen. Registratie van de ruim 150 leden tellende partij onder deze naam in het kiesregister stuitte op bezwaren van de Kiesraad. Door deze naamgeving zou de nieuwe partij door de kiezers kunnen worden verward

met de oude, in het CDA opgegane, ARP. De toevoeging "'85" bleek voor de Kiesraad voldoende om haar bezwaren te laten varen. Het CDA dacht daar anders over, want zij tekende beroep aan tegen de beslissing van de Kiesraad bij de afdeling rechtspraak van de Raad van State.

ontwerp-verkiezingsprogramma

Inmiddels waren ook in de RPF de voorbereidingen voor de Tweede Kamerverkiezingen van start gegaan. Nadat de Federatieraad met tweederde meerderheid op 15 juni Meindert Leerling voor de derde achtereenvolgende keer tot lijsttrekker had aangenomen, werd de campagne in gang gezet. Op 23 november stelde de Federatieraad, die zich uitsprak voor een lijstverbinding met SGP en GPV bij de Kamerverkiezingen, het verkiezingsprogramma *Waar het op aan komt: Bijbels verantwoord beleid* vast. Uitgangspunten van het program zijn huwelijk en gezin. Echtscheiding moet worden bemoeilijkt, mede om de druk op de bijstandsuitkeringen te verminderen. Het 'emancipatiedrijven' wordt afgewezen, subsidies die de overheid in dit kader verstrekt, moeten worden gestaakt. Op de arbeidsmarkt hebben kostwinners en jongeren voorrang boven gehuwde vrouwen die geen kostwinner zijn. In een ingezonden brief in *Trouw* poogde ir. Biersteker, voorzitter van de programcommissie van de Federatie de naar aanleiding van het program gerezen kritiek dat de RPF 'vrouwonvriendelijk' zou zijn, te weerleggen. Evenals Schutte stelde ook Leerling steun aan een nieuw te vormen coalitie tussen CDA en VVD afhankelijk van een aantal voorwaarden. Zo zou een nieuw kabinet krachtig moeten optreden tegen criminaliteit en vandalisme. Verder zou het beleid meer aan bijbelse normen moeten voldoen.

anti-discriminatiecongres

Op 18 mei werd in Putten door de Stichting Kader en Vorming van de RPF een congres georganiseerd rond het thema "anti-discriminatie". De sprekers op het congres gaven allen uiting aan hun ongenoege over het voorontwerp Wet Gelijke Behandeling. Met nadruk werd gesteld dat ook de RPF bestrijding van de discriminatie noodzakelijk acht. De geestelijke vrijheid diende echter ook te worden gehandhaafd. Fractievoorzitter Leerling constateerde dat dit dikwijls niet meer het geval is: velen maken godsdienstvrijheid en "godsdienstige rechten" ondergeschikt aan mensenrechten. Voor een christen geldt echter de eis "om Gode meer gehoorzaam te zijn dan mensen". Hij meende dan

ook dat de komende parlementsverkiezingen in het teken zouden moeten staan "van het behoud van de geestelijke vrijheid".

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

De benoeming van een nieuwe lijsttrekker, de gebruikelijke controverses tussen het partijbestuur en de Landelijke Stichting tot handhaving van de Staatkundig Gereformeerde beginselen en de interne discussie over het vrouwenkiesrecht vormden voor de SGP de belangrijkste gebeurtenissen in 1985. Tijdens de jaarlijkse algemene vergadering op 23 februari werd ir. B.J. van der Vlies met grote meerderheid gekozen als lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1986. Een maand tevoren was hij door het hoofdbestuur en de Raad van Advies hiertoe voorgedragen. Van der Vlies zou hiermee ir. H. van Rossum opvolgen, die vanwege zijn leeftijd (65) na de verkiezingen de Kamer wilde verlaten. Kerkelijk gezien behoort Van der Vlies tot de hervormd-gereformeerde richting van de Nederlands Hervormde Kerk. Naar aanleiding van deze te verwachten benoeming had het Eerste Kamerlid ds. H.G. Abma te kennen gegeven het partijvoorzitterschap te zullen beëindigen. De algemene vergadering woonde hij om deze reden niet bij. Volgens Abma waren ten aanzien van het Tweede Kamerlid C.N. van Dis verwachtingen gewekt. Abma sprak van onzorgvuldig handelen en kon daarom niet langer functioneren in het hoofdbestuur. Hij behield wel zijn zetel in de Eerste Kamer. Het hoofdbestuur betreurde deze beslissing van Abma, maar concludeerde in een verklaring tijdens de algemene vergadering "dat het besluit om ir. B.J. van der Vlies als lijsttrekker voor te dragen in overeenstemming is met de conclusies van het *Rapport Commissie Onderzoek Stemmenverlies SGP*. (In dit rapport uit 1983 waren aanbevelingen gedaan om de partij aantrekkelijker te maken voor (jonge) kiezers.)

Tijdens de algemene vergadering werden drie aftredende en herkiesbare hoofdbestuursleden, te weten C.G. Boender, ds. S. de Jong en K. van der Plas, herbenoemd. Rond deze kandidaatstelling was nog enige commotie ontstaan, aangezien de Landelijke Stichting tot handhaving van de Staatkundig Gereformeerde beginselen zich eind januari door middel van een brief tot de leden van de SGP had gewend. Hierin werd de afgevaardigden geadviseerd hun stem niet uit te brengen op het aftredende en herkiesbare hoofdbestuurslid C.G. Boender, doch op de tegenkandidaat. Deze Landelijke Stichting vormde een oppositionele conservatieve vleugel binnen de SGP en bracht het hoofdbestuur geregeld tot

verklaringen waarin de activiteiten en publikaties van de Stichting werden afgekeurd. Zo ook tijdens de algemene vergadering, waar het hoofdbestuur constateerde dat het beleid dusdanig werd bestreden dat "tegenstanders van onze beginselen daarin oorzaak vinden de Staatkundig Gereformeerde Partij af te schilderen als een partij van onenigheden en een huis, tegen zichzelf verdeeld, waardoor de beginselen onnodig in kwaad daglicht worden geplaatst". In zijn rede op de partijvergadering liet de voorzitter van de Tweede Kamerfractie, ir. H. van Rossum, zich buitengewoon fel uit over het komend bezoek van de paus aan Nederland. De Nederlandse overheid zou moeten afzien van een ontvangst van het hoofd van de Rooms-Katholieke Kerk. "Een bezoek van koningin Beatrix aan de paus en de ontvangst van de paus door onze vorsting kan onmogelijk onze instemming wegdragen. Het past de Nederlandse regering niet de pretenties van de paus op enigerlei wijze te erkennen", aldus Van Rossum. Hiermee bewees de SGP nog niet afgeweken te zijn van haar oorspronkelijke standpunt ten aanzien van de paus. Bekend in dit verband is de 'nacht van Kersten' (10-11 november 1925). Een amendement van het SGP-Kamerlid ds. Kersten, waarin bepleit werd het Nederlandse gezantschap bij het Vaticaan op te heffen, werd door een Kamermeerderheid gesteund, waardoor het eerste kabinet-Colijn ten val kwam.

In 1985 verscheen van de Stichting Studiecentrum SGP (het wetenschappelijk bureau) een nota over de (kern-)bewapening, *Aspecten van vrede, vrijheid en veiligheid*. Hierin werden eenzijdige stappen tot wapenvermindering "of zelfs van pacifisme" afgewezen, terwijl de weg van de wederzijdse wapenreductie door middel van onderhandelingen werd bepleit. (Kern-)bewapening wees de commissie in haar nota niet af, want "als het bezit van (kern-)bewapening een oorlog kan voorkomen (en dat is naar menselijke berekening immers de bedoeling) en daarmee een bezetting voorkomen, dan durven we dat niet het etiket op te plakken van 'ethisch ontoelaatbaar'."

De in het jaar daarvoor verschenen nota *In haar waarde II: overwegingen bij het stemmen door vrouwen* stond in 1985 in de plaatselijke kiesverenigingen ter discussie. In deze nota van het hoofdbestuur werd een poging gedaan tot herinterpretatie van artikel 12 van het Program van Beginzelen, waarin het vrouwenkiesrecht in strijd werd bevonden met de roeping van de vrouw. De nota concludeerde dat passief kiesrecht zonder meer tot de roeping van de man behoort, maar dat actief kiesrecht geoorloofd is wanneer de vrouw stemt in de

erkenning van de man als hoofd van het gezin. Stemt de vrouw echter om hiermee te demonstreren dat ze als de man wenst te zijn, "dan is ze in strijd met Gods Woord en haar roeping, die daarin is uitgebeeld." Het ging er dus om hōe de vrouw haar stem uitbrengt. De opvattingen in de nota werden niet unaniem gedeeld door het hoofdbestuur. Een aantal leden koesterde grote bezwaren, aangezien naar hun mening de strijd van de partij uit het begin van haar bestaan tegen de gelijkstelling van man en vrouw onvoldoende werd gehonoreerd. Alle reacties van de plaatselijke kiesverenigingen zouden worden verwerkt in een tussenrapport, om op grond hiervan een eindrapport samen te stellen voor het hoofdbestuur. De reacties bleken nogal divers te zijn. Een deel van de partij wenste wijziging van de artikelen 11 (waarin de SGP het organisch kiesrecht voorstaat) en 12 van het Program van Beginselen; een ander deel wenste aanvulling op deze artikelen. Daarnaast was er een stroming die van wijziging noch aanvulling wilde weten. Wellicht mede vanwege deze diversiteit aan meningen was het de commissie voor het einde van het jaar niet gelukt tot een tussenrapport over het vrouwenkiesrecht te komen. Naar alle waarschijnlijkheid zal de SGP hierdoor voor de gemeentelijke en Tweede Kamerverkiezingen van 1986 geen definitief standpunt kunnen innemen.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Na het roerige jaar 1984, waarin de VVD volop in het nieuws kwam vanwege spanningen met haar coalitiepartner, de RSV-enquête en de geplande PTT-verhuizing, beloofde de voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de VVD, E. Nijpels, op een bijeenkomst in Den Bosch dat 1985 "een politiek kalm jaar" zou worden. Het grote verlies van de VVD in opiniepeilingen veront-rustte hem niet, want "de politieke historie leert dat peilingen in twee maanden tijd volkomen kunnen omslaan". Wellicht doelde Nijpels hier op de laatste twee maanden van de verkiezingen van mei 1986. De opiniepeilingen in 1985 lieten vooralsnog een constant beeld zien: fors verlies voor de VVD. Eind februari stelde Volkskrantjournalist Jan Joost Lindner dat dit politiek rustige jaar kennelijk in maart zou beginnen, want tot dan was de VVD weinig politieke ellende bespaard gebleven.

Van Aardenne

Discussies over de rol van minister Van Aardenne in de RSV-affaire sleepten

zich ook in 1985 voort. Als minister van Economische Zaken in het kabinet-Van Agt (1978-'81) had hij bewust de Tweede Kamer niet ingelicht over financiële toezeggingen, gedaan aan het Rijn-Schelde-Verolme concern. De parlementaire enquête-commissie noemde dit gedrag in haar eindrapport 'onaanvaardbaar'. Op 19 januari verklaarden twee CDA'ers, Mateman en Oostlander, publiekelijk dat Van Aardenne de eer aan zichzelf moest houden. VVD-voorzitter Kamminga bestreed deze opvatting nadrukkelijk en gaf aan dat bij onvoldoende vertrouwen van de Kamer in Van Aardenne, de VVD-bewindslieden zouden opstappen. Een ministercrisis zou wat de VVD betreft tot een kabinetcrisis leiden. "Het komt onrechtvaardig voor dat alle schuld zich op Van Aardenne concentreert", aldus Kamminga. "De indruk bestaat dat met name voorzitter Van Dijk (CDA) en Joekes van de politieke vloer zijn losgeraakt." Na het tweede RSV-debat in de Tweede Kamer verklaarden respectievelijk prof. J.A.A. van Doorn, lid van het bestuur van de Teldersstichting, senator W.J. Geertsema en fractievoorzitter van de VVD in de Eerste Kamer G. Zoutendijk dat minister Van Aardenne had moeten aftreden naar aanleiding van het rapport van de RSV-enquête-commissie. Geertsema zei tijdens een spreekbeurt in Zoetermeer: "Door de gang van zaken is de positie van Van Aardenne dusdanig aangetast, dat ik het onbegrijpelijk vind dat hij niet is opgestapt. Hij zou dat alsnog moeten doen, daardoor zou het komende (= derde) debat tussen Kamer en kabinet veel zuiverder zijn." Zoutendijk wees bovendien op de electorale kant van de zaak: "Er komen verkiezingen aan en ik vind dat Van Aardenne ook dat aspect mee zou moeten wegen." Ook de voorzitter van de liberale jongerenorganisatie JOVD, Remarque, was de mening toegedaan dat Van Aardenne vrijwillig zou moeten opstappen. Maar ondanks deze publiekelijke uitlatingen van prominente partijleden bleef Nijpels volhouden dat er in liberale kring geen onenigheid was omtrent de positie van de minister. Begin maart erkende hij echter dat alle (tegenstrijdige) commentaren van verschillende topmensen de VVD schade had berokkend. De komende tijd, zo was afgesproken, zou de partij zich echter zeer terughoudend opstellen bij het doen van uitlatingen. De kiezer zou de zaak dan snel zijn vergeten. Van Aardenne bleef minister, maar maakte later in het jaar bekend niet opnieuw beschikbaar te zijn voor een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst. Deze beslissing hield naar zijn zeggen geen verband met de RSV-affaire.

P.C. Hooftprijs

Een andere affaire die de VVD niet onberoerd liet, betrof de P.C. Hooftprijs.

Minister Brinkman, en met hem de regering, had besloten de P.C. Hooftprijs niet toe te kennen aan de essayist H. Brandt Corstius, waarmee het unanieme juryrapport terzijde werd geschoven. De VVD-fractie ondersteunde dit besluit, hetgeen veel boze reacties in VVD-kring veroorzaakte. Dit in tegenstelling tot het CDA waar het weigeren van de P.C. Hooftprijs geen interne discussies opleverde. Een inhoudelijke beoordeling van kunst door de overheid zou ingaan tegen de liberale traditie, zo klonk onder andere uit de mond van oudstaatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Vonhoff. Hij vond het een onbegrijpelijk besluit van het kabinet. Ook de JOVD achtte het kabinetsbesluit ontoelaatbaar. Eind februari waren op het partijbureau van de VVD 960 opzeggingen van leden binnengekomen, tegenover 475 nieuwe aanmeldingen. Algemeen secretaris W.J.A. van den Berg schatte dat twintig procent van de mensen uit politieke motieven had opgezegd.

partijbijeenkomsten

In 1985 vonden naast de gebruikelijke partijraadsvergadering en de jaarlijkse algemene vergadering een zestal themadagen plaats in verband met het opstellen van het verkiezingsprogramma 1986-1990. De partijraad op 27 april besprak een rapport van de Teldersstichting over sociale zekerheid, waarin voorstellen werden gedaan over het stelsel van sociale zekerheid in de jaren negentig. Besloten werd onder andere dat op den duur voor iedereen van 18 jaar en ouder die werkloos of arbeidsongeschikt wordt, één algemene uitkering komt die gelijk is aan het sociale minimum voor één individu. Het hoofdbestuur wilde het sociale minimum afstemmen op een leefeenheid, maar de partijraad koos op voorstel van de VVD-vrouwen voor een sociaal minimum per individu.

Op 10 en 11 mei hield de VVD haar jaarlijkse algemene vergadering te Breda, die voornamelijk aan huishoudelijke en statutaire zaken was gewijd. Na alle perikelen in het begin van het jaar opende partijvoorzitter Kamminga zijn toespraak vol optimisme: "Het is lente en de VVD staat weer in bloei. Mei 1985, tien maanden voor de verkiezingen, is er optimisme en vertrouwen." Met een felle aanval op de Partij van de Arbeid gaf Kamminga al het startsein voor de komende verkiezingscampagne. "Vandaag gaan wij in de aanval tegen de Partij van de Arbeid. Een aanval voor de arrogantie van de macht waaraan zij alleen nog kunnen ruiken. We willen, mogen en zullen het socialisme geen kans geven om te regeren. Ik heb vertrouwen in het CDA maar we

zullen ze ook niet de kans geven af te drijven in de richting van de socialisten. Het CDA vraag ik daarom, laat de Partij van de Arbeid links liggen." Fractievoorzitter Nijpels bekritiseerde het PvdA-standpunt dat een verdrag met de Verenigde Staten over de plaatsing van de kruisraketten weer opgezegd zou kunnen worden. "Iedere partij die op deze wijze omspringt met parlementaire besluiten die schaadt niet alleen het aanzien van onze parlementaire democratie, maar spot ook met de internationale fatsoensnormen", aldus Nijpels. Hij vroeg verder van het kabinet om vóór 1 juli met een standpunt te komen over de wet gelijke behandeling. CDA en VVD waren verdeeld over de vraag in hoeverre de overheid gelijke behandeling van werknemers mag afdwingen bij particuliere organisaties.

Op 18 mei vond een partijraad plaats waar het rapport van de commissie-Polak werd besproken. De commissie had opdracht gekregen een discussiestuk te schrijven over het bestrijden van het tekort aan betaald en onbetaald werk, rekening houdend met de liberale beginselen. De nota zou gelden als een voorbereiding op het nieuwe verkiezingsprogramma. Het rapport bevatte een aantal aanbevelingen die meer leken aan te sluiten bij standpunten van de PvdA dan bij die van de VVD, zoals de invoering van een werkweek van gemiddeld 36 uur in 1987, een voortrekkersrol van de overheid bij arbeidstijdverkorting en desnoods wettelijke dwang om het werk eerlijker te verdelen. Nijpels concludeerde dan ook dat een aantal aanbevelingen duidelijk in strijd waren met het VVD-beleid van alledag. Dat de partijraad dezelfde mening was toegedaan bleek uit de grote reeks ingediende amendementen.

De partijraad van 18 mei slaagde er niet in deze hoeveelheid af te handelen en besprak de rest een maand later. Uiteindelijk bleef weinig van de oorspronkelijke nota overeind. De aangebrachte wijzigingen waren veelal lijnrecht in strijd met de aanbevelingen van de commissie. Onder andere het standpunt over de gewenste 36-urige werkweek in 1987 werd verworpen. Over de meest wenselijke arbeidsduur werd nu geen uitspraak gedaan. Voorzitter Polak reageerde teleurgesteld en noemde de VVD toch conservatiever dan hij had verwacht. De uiteindelijke besluiten zouden de basis vormen voor het sociaal-economisch gedeelte van het nieuwe verkiezingsprogramma.

ontwerp-verkiezingsprogramma

Op 26 augustus presenteerde de VVD het ontwerp-verkiezingsprogramma. Aandachtspunten: het financieringstekort van de overheid zou in de periode

1986-1990 teruggebracht moeten worden naar 4 à 5 procent, terwijl in dezelfde tijd de burgers jaarlijks een belasting- en premieverlaging zouden krijgen van één procent per jaar. Bezuinigingen moesten gezocht worden in verdere privatisering en afstoting van overheidstaken; de burgers zouden meer moeten betalen voor overheidsvoorzieningen; een arbeidsduurverkortung van twee procent per jaar bij de overheid. De Markerwaard zou niet mogen worden ingepolderd. Dit laatste was verrassend, aangezien de VVD-ministers Smit-Kroes (Verkeer en Waterstaat) en Van Aardenne (Economische Zaken) zich altijd sterk gemaakt hadden voor inpoldering. Door de opgenomen passage in het ontwerp-program was de kwestie Markermeer weer een actueel onderwerp geworden. Minister Smit-Kroes sprak enkele weken later tijdens een VVD-bijeenkomst in Lelystad de hoop uit dat de VVD een standpunt zou innemen "in lijn" met het kabinetsbeleid. Inpoldering van het Markermeer zou "op het juiste moment en op een gezonde financiële basis het landsbelang in de toekomst zeer zeker dienen", aldus Smit-Kroes. Haar collega en partijgenoot minister Winsemius van Milieubeheer was tegen inpoldering. De fractie was verdeeld. (Bij de definitieve vaststelling van het program in 1986 werd besloten inpoldering niet zonder meer af te wijzen. Een partijcommissie zou de zaak opnieuw moeten bestuderen.)

Op 14 december vond in Amersfoort de verkiezingsraad van de VVD plaats, waar de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen werd vastgesteld. Het verkiezingscongres in februari 1986 zou nog wijzigingen kunnen aanbrengen, maar een tweederde meerderheid was dan nodig. VVD-fractie leider Nijpels werd aangewezen als lijsttrekker, gevolgd door Smit-Kroes op de tweede plaats. De eerste zeventien plaatsen waren onveranderd gebleven in vergelijking met de ontwerp-kandidatenlijst, zoals opgesteld door de Kamercentrales. De VVD-Kamerleden Korthals en Rempt rukten zes plaatsen op, en kwamen nu respectievelijk op de 20ste en 27ste plaats. Korthals zou oorspronkelijk lager gestaan hebben, omdat er rekening mee was gehouden dat hij Kamminga als partijvoorzitter zou opvolgen. Kamminga had laten weten na de beëindiging van zijn termijn in april '86 niet meer herkiesbaar te zullen zijn. Op verzoek van het hoofdbestuur om zich toch nog een keer kandidaat te stellen, bleek Kamminga bereid voor beperkte tijd het voorzitterschap voort te zetten. Dit verzoek was gedaan om de ongelukkige samenloop van kandidaatstelling, de verkiezingen voor gemeenteraad en Tweede Kamer, en de benoeming van een nieuwe partijvoorzitter te vermijden. Het Kamerlid Joekes was op een onverkiesbare 40ste

plaats terecht gekomen. Door de pers werd verband gelegd tussen deze onverkiesbare plaats van Joeke en zijn rol in de roemruchte RSV-enquête-commissie (Joeke onderschreef het negatieve oordeel van de commissie over de rol van VVD-minister Van Aardenne). Kamminga ontkende dit: "Ook als er geen RSV-zaak zou zijn geweest, was het een dubbeltje op z'n kant." Joeke moest concurreren met prima Haagse Kamerleden, aldus Kamminga.